

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filozofie
Studijní program: Filozofie
Studijní obor (kombinace): Filozofie humanitních věd

Antropologická východiska Patočkovy filosofie
výchovy

ANTROPOLOGICAL BASIS OF PATOCKA'S
PHILOSOPHY OF EDUCATION

Bakalářská práce: 11- FP-KFL-064

Autor:

Aneta Kopřivová

Podpis:

Adresa:

Jiránkova 2281
530 02 Pardubice

Vedoucí práce: doc. PhDr. Naděžda Pelcová., CSc.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
49	0	0	0	15	0

V Liberci dne: 10. dubna 2011

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Aneta KOPŘIVOVÁ**
Osobní číslo: **P07000759**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Antropologická východiska Patočkovy filosofie výchovy**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Student na základě analýzy pramenných textů Jana Patočky formuluje antropologická východiska Patočkovy filosofie výchovy. První část bude věnována spisu Filosofie výchovy s ohledem na mezigenerační komunikaci a spolupráci. Výchova je pojata jako setkání umožněné lidským pobýváním ve světě. Druhá část bude věnována Patočkovu pojetí výchovy jako péče o duši. Třetí část bude věnována výchově jako formě životního pohybu na pozadí tří životních pohybů v kontextu přirozeného světa.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná

Seznam odborné literatury:

PATOČKA, Jan: Filosofie výchovy. Praha: Studia pedagogica č. 18, 1997. ISSN 0862-4461.

PATOČKA, Jan: Přirozený svět jako filozofický problém. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6.

PATOČKA, Jan: Péče o duši 2: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách. Praha : Oikoymenh, 1999. ISBN 80-86005-91-7.

PALOUŠ, Radim: K filosofii výchovy. Východiska fundamentální agogiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25390-3.

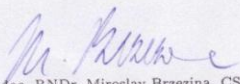
KRATOCHVÍL, Zdeněk: Výchova, zřejmost, vědomí. Praha: Hermann a synové, 1995. ISBN neuvedeno.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: 29. března 2011

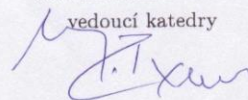
Termín odevzdání bakalářské práce: 27. dubna 2011

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.

vedoucí katedry

V Liberci dne 28. března 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Antropologická východiska Patočkovy filosofie výchovy vypracovala samostatně a že jsem uvedla veškerou použitou literaturu.

V Pardubicích dne 10. dubna 2011

Aneta Kopřivová

.....

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Naděždě Pelcové., CSc. za vedení mé bakalářské práce.

Čestné prohlášení

Název práce: Antropologická východiska Patočkovy filosofie
výchovy
Jméno a příjmení Aneta Kopřivová
autora:
Osobní číslo: P07000759

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 10. 4. 2011

Aneta Kopřivová

Antropologická východiska Patočkovy filosofie výchovy

KOPŘIVOVÁ Aneta BP – 2011 Vedoucí BP: doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.

Anotace

Mnoho myslitelů mělo o výchovu velký zájem, a to díky tomu, že byla považována za péči o duši člověka. Filozofovi jde nejvíce o to, pozvednout lidskou duši a s tím je úzce spojena právě výchova. Tím, že se člověk neustále táže, tedy filosofuje, se zároveň vychovává, a tak můžeme vlastně říci, že pečuje o svou duši. Jedním z filozofů, kteří se výchovou zabývali, byl právě Jan Patočka, jehož myšlenkám se ve své práci věnuji. První část mé bakalářské práce je zaměřena na filosofii výchovy, kde výchova je pojata jako setkání umožněné lidským pobýváním ve světě. Zde jsem se snažila pochopit a více rozebrat myšlenky Jana Patočky vycházející z jeho díla Filosofie výchovy.

Jak již bylo zmíněno, výchova je pečováním o duši, proto druhou část své práce věnuji také Patočkovi a jeho pojetí výchovy jako péče o duši.

V poslední kapitole své práce se zabývám výchovou jako formou životního pohybu na pozadí tří životních pohybů v kontextu přirozeného světa.

Klíčová slova: filosofie, výchova, péče o duši, tři životní pohyby.

Annotation

Many thinkers have had a great interest in education, and because it was considered for the care of the soul. A philosopher most goes on to raise the human soul and all that is being closely linked to education. The fact that man is constantly asking - so philosophize and educates at the same time so we can actually say that he cares of his soul. One of the philosophers who dealt with education was just Jan Patočka whose ideas I am pushing ahead in my work. The first part of the bachelor work is focused on the philosophy of education, where education is conceived as a meeting facilitated by the human staying worldwide. I tried to understand and analyze more the ideas of Jan Patočka based on his work Philosophy of education in it.

As already mentioned, education is looking after soul therefore I have also dedicated the second part of my work to Patocka, but in his conception of education as care for the soul.

I have dealt with education as a form of environmental movement in the background of the three living movements in the context of the natural world in the last chapter of my work.

Key words: philosophy, education, care of soul, three living movements.

Obsah:

1 Úvod.....	10
2 Filosofie výchovy.....	12
3 Péče o duši	29
3.1 Péče o duši u Sókrata	32
3.2 Péče o duši u Platóna.....	35
3.2.1 Péče o duši jako ontokosmologický rozvrh	36
3.2.2 Péče o duši v obci.....	37
3.2.3 Péče o duši jako její vnitřní život.....	38
4 Tři životní pohyby.....	39
4.1 První pohyb – zakotvení	40
4.2 Druhý pohyb - sebeprosazení	43
4.3 Třetí pohyb – pohyb průlomu či vlastního sebepochopení	45
5 Závěr.....	48
6 Použitá literatura	50

1 Úvod

Výchova neodmyslitelně patří k lidskému životu. Díky ní se začleňujeme do společnosti, realizujeme své sny a cíle, ale hlavně se osobnostně rozvíjíme. Z toho vyplývá, že s výchovou se ve svém životě setkává každý jedinec, ať již v postavení vychovatele či vychovávaného.

Tématem mé bakalářské práce je pojetí výchovy podle Jana Patočky, významného českého filosofa 20. století. Patočku jsem si vybrala z toho důvodu, že jde o světově uznávaného filosofa a velmi mne zajímal jeho názor na výchovu a pojetí jeho myšlenek, které se výchovy týkají. Patočka nechápal filosofii jako pouhou vědu, ale chápal ji ve své podstatě jako výchovu. Je zde tedy zřejmé přímé propojení filosofie a výchovy. Proto mi k výběru tématu mé práce dopomohla skutečnost, že mohu spojit jak svůj studovaný obor filosofie, tak výchovu, která mě zajímá a týká se mě, ať již jako budoucí matky nebo jako vychovatelky, či učitelky.

Podklady pro tuto práci jsem získala pomocí textové analýzy klíčových děl Jana Patočky. Opírám se převážně o publikaci s názvem *Filosofie výchovy*, která je primárním zdrojem pro první část mé práce. Dalším hlavním zdrojem je *Přirozený svět jako filosofický problém*, ze kterého čerpám převážně z dodatku autora po třiatřiceti letech, kde rozvíjí myšlenku o třech životních pohybech lidské existence. Dále pak dílo *Evropa a doba poevropská* v Sebraných spisech, ve kterém mě zajímá především pojetí péče o duši. Mezi další díla, ze kterých jsem pro svou práci čerpala, patří například: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, *Sókratés*, *přednášky z antické filosofie*, a další.

Práce je strukturována do tří větších celků. V první kapitole, která je nazvána *Filosofie výchovy*, nastiňuji pojetí výchovy podle Jana Patočky. Nejen jeho úvahy o významu filosofie, ale především o jejím užitku pro výchovu a pedagogiku. Dále pak také podstatu a výměru výchovy, rozbor možností a mezí výchovy, které jsou již pouze v kompetenci filosofie, protože pedagogika se jimi nezabývá. V neposlední řadě do první kapitoly patří také ještě úvaha o výchovných ideálech a jejich odlišných antropologických východiscích.

V následující druhé kapitole rozebírám péči o duši, jak podle Patočky, tak i podle Platóna, kterým se nechal sám Patočka inspirovat a navázal na jeho myšlenky. Dále pak část této kapitoly věnuji Sókratovi, který je jakýmsi průkopníkem péče o duši a který se této péči věnoval celý život. Jak o péči o duši tvrdí Patočka, celá antika je pečováním o duši, proto se do antiky vracím a věnuji pozornost antickým filosofům.

Třetí kapitola se týká tří pohybů lidské existence. Jedná se o pohyb zakotvení či akceptace, kdy je jedinec závislý na pomoci druhých. Je pro něho důležitá jistota, láska a hlavně pocit bezpečí. Referentem, neboli opěrným bodem tohoto pohybu je domov, který se vymezuje vůči cizině. Pro každého jedince je důležitý domov, kde se jedinec cítí právě nejlépe. Je to místo, které moc dobře zná a nedokáže ho zde nic zaskočit. Druhým pohybem je sebeprosazení a jeho referentem je země. Tento pohyb je pohybem práce a boje. Člověk se zde nějakým způsobem realizuje. Jedním z hlavních úkolů tohoto pohybu je obstarávání si prostředků pro život. Zde už není člověk pouze veden, jako je tomu v prvním pohybu, ale stává se již čím dál tím víc samostatným. Třetím pohybem je pohyb k pravdě nebo v pravdě a referentem je pravda sama. Třetího pohybu již nedosáhne každý. Dosahují ho většinou takzvaní duchovní lidé. Jde o pohyb vlastního sebepochopení. Jedná se o nejvýznamnější a lidsky nejdůležitější pohyb, který udává ostatním pohybům celkový smysl.

2 Filosofie výchovy

V této části své práce se věnuji rozboru výchovy podle Patočky, kterou nastínil ve své knize *Filosofie výchovy*. Text vznikl na základě přednášek ve 30. letech 20. století. Je zřejmé, že tuto problematiku metodologicky pojal na základě východisek fenomenologie. V mnoha ohledech se nechal inspirovat například Edmundem Husserlem, Martinem Heideggerem či Hannah Arendtovou.

Člověk je člověkem jen díky výchově, z toho plyne, že výchova je pro každého jedince nutná, je podmínkou jeho dalšího existování. Proto můžeme o výchově tvrdit, že je přizváním člověka do našeho společného života. Jinak bychom nebyli schopni se do společnosti začlenit, ani bychom se v ní neorientovali. Palouš ve svém díle *K filosofii výchovy* o výchově tvrdí, že je zásadně významná pro lidské bytí. Tvoří identitu osobnosti a má tedy za následek sebestoprávnění ale také sebestačnění.¹

Výchovné působení nepůsobí zvnějšku ale zevnitř, proto výchova aktualizuje skryté potence. Je zde důležitá jedinečnost člověka. Výchova nemá vymezené hranice, nenalezneme u ní ani počátek ani konec. Znamená to, že jde o nekonečný proces, kdy se člověk může vzdělávat či vychovávat celý svůj život. Nejde proto pouze o čas školní docházky.² Palouš tvrdí, že: „Bytostné určení výchovy míří na všechna údobí lidského života.“³

Pokládám za důležité zmínit se o pojmu *pedagogika* (řecky paidos=dítě, ago=vedu). Předmětem pedagogiky je výchova. Antropologická pedagogika chápe výchovu v tom smyslu, že pomáhá lidskému mláděti polidštit se.⁴ *Paidagogos* byl průvodce dítěte na cestě životem. Pedagogika je proto jakýmsi průvodcovstvím.

Dalším pojmem je *paideia*, která nese význam z platónského podobenství o jeskyni ve smyslu vyvádění a vynoření z ní. Smysl pro výchovu, který měl Platón, je odlišný od toho, jaký smysl připisujeme výchově dnes my. „Především *paideia* je

¹ PALOÚŠ, R. K filosofii výchovy. Východiska fundamentální agogiky. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25390-3. Str. 18 - 23

² SYROVÁTKA, J. Kapitoly z filosofie výchovy. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita, 1995. ISBN 80-7083-153-7. Str. 22 - 25

³ PALOÚŠ, R. K filosofii výchovy. Str. 90

⁴ KUČEROVÁ, S. Člověk, hodnoty, výchova. Kapitoly z filosofie výchovy. 1. vyd. Prešov: ManaCon, 1996. ISBN 80-85668-34-3. Str. 10 - 20

významově situační jako vy-noření, vy-stoupení z dosavadní situace a přijetí zásadního obratu s povoláním vyvádět a obracet jiné.⁵ Patočka se o *paideie* vyjádřil jako o něčem, co probouzí úžas, co je hodno úcty.⁶

Výchova směřuje k nějakému účelu a aktualizují se zde všechny skryté dispozice jak vychovávaných, tak vychovatelů. Proto nemůžeme výchovu a vzdělání pojímat pouze jako proces osvojování si vědomostí, dovedností a hodnot, protože výchova má člověka zasáhnout v jeho nitru a celkovosti. Podle Kratochvíla má výchova a vzdělání za úkol aktualizovat lidství každého člověka a ukazovat nedostatečnost běžných východisek lidského života. Proto můžeme říci, že výchova a vzdělání je péčí o životní pohyb, protože nám přináší myšlenkové a duchovní proměny. Díky ní totiž člověk překračuje všednodennost a pouhou živočišnou přirozenost.⁷

Patočkova filosofie výchovy míří k tazání po podstatě výchovy. Jak filosofie tak výchova je tazáním. Tím, že se člověk neustále táže, dozvídá se něco nového a tím se mu rozšiřují obzory, otvírá se před ním celý svět. Jde mu o pohyb, který vede k různým novým otázkám tam, kde byla dříve předem jasná odpověď. Člověk se začne zabývat novými otázkami, které byly pro něho dříve nepodstatné či nezajímavé, to pak lidskou existenci uvádí do světa.

Pro Patočku je filosofie zároveň výchovou, i novou životní orientací a sebevýchovou. Jde o orientačno k druhému, ale i ponoření do vlastního Já. Tím, že filosofuji, tím se vychovávám, získávám nové poznatky. Filosofie se ptá na staré, protože se nám najednou věci ukazují jako důležité. Z toho důvodu se Patočka zabývá významem filosofie a jejím užitkem pro výchovu a pedagogiku. Filosofie nemá podle něho smysl jako čistá věda, ale je ze své podstaty výchovou. Proto se Patočka stále vracel k sókratovsko-platónské tradici dialogu jako filosofování, které dovede člověka k porozumění smyslu vlastního života, také úlohy, kterou má v lidském společenství a svému místu v celku světa.

V první části své knihy se Patočka zabývá skeptickými úvahami o významu filosofie a jejím užitku pro výchovu a pedagogiku.

⁵ SYROVÁTKA, J. Kapitoly z filosofie výchovy. Str. 21

⁶ KRATOCHVÍL, Z. Výchova, zřejmost, vědomí. 1. vyd. Praha: Hermann a synové, 1995. ISBN neuvedeno. Str. 20

⁷ Tamtéž, str. 10

Dříve než se Patočka začne zabývat výkladem filosofie výchovy pokládá si jisté skeptické otázky. Tyto otázky mu mají dopomoci k tomu, aby našel správnou cestu, jakou se má vydat při hledání významu filosofie výchovy. Je tedy důležité položit si otázku: Jaký je smysl filosofie výchovy? K čemu nám může filosofie přispět ve výchově?⁸

Když si klade otázku filosofie, začíná skeptickými úvahami, ze kterých by nám měly postupně vyplynout odpovědi na otázky. Skepticismus by chtěl výchovu samostatnou, odpoutanou od filosofie, protože filosofii vykládá jako spekulaci. To by znamenalo, že filosofie nemá žádné konečné vědění, ale jde pouze o otázky, na které si nelze jednoznačně odpovědět, a proto nemohou spadat do jednotlivých věd. To však nemůže být pravda, protože například pojmem *atom* se jako první zabývala právě filosofie a až později věda. Z toho můžeme vyvodit, že filosofie nechává problematiku v neurčitosti a poté ji předává odborným vědám. Patočka tvrdí, že pokud má abstraktní přemýšlení či spekulování reálný obsah, je zasazeno do odborné vědy. Protože i ostatní vědy, nejen filosofie, používají abstraktního myšlení, nejen že zkoumají skutečnost, ale také samostatně přemýšlejí, pokud nemohou dosáhnout zkušenostního poznání. Proto není filosofie rozhodně zbytečná či méněcenná.⁹

Patočka se zde kriticky vymezuje vůči pozitivismu, který o filosofii tvrdí, že je pouhým zbytkem otázek, které si ještě speciální vědy nepoložily a jsou prozatím nejasné. Podle pozitivismu by měla filosofie postupně úplně vymizet a dát prostor vědě, jelikož nemá žádný zvláštní předmět. Filosofie je tedy způsobem nazírání na věci, které jsou dosud neřešitelné. Až budou tyto problémy vyjasněny, filosofie zmizí, tvrdí pozitivismus. Filosofie proto nemůže ničím výchově přispět, protože nemá žádných svých poznatků. Patočka proti tomu polemizuje a říká, že filosofie nikdy nezmizí, protože vždy nás budou provázet otázky a tím, že si klademe otázky, vlastně filosofujeme.¹⁰

Dále Patočka obhájí filosofii tím, že zde máme cíle, které předpokládají subjektivní účel, ale také existují cíle, které zasahují člověka bezprostředně, protože jde o jakési cíle hnutí duševních. To ukazuje na příkladu, kdy žákům vadí, že se ve

⁸ PATOČKA, J. Filosofie výchovy. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 1997. ISSN 0862-4461. Str. 7

⁹ Tamtéž, str. 7 - 8

¹⁰ Tamtéž, str. 8 - 9

škole učí předměty, které v životě neuplatní, nebo které jsou pro ně zbytečné, jako například chemie. Patočka tvrdí, že žáci se nemají naučit jen to důležité pro život, ale jde mu o to, že se mají naučit „něco vyššího chtít“¹¹. Náš život nám nastavil určité přirozené cíle, o kterých ani kolikrát jedinec neví. Neví, že nějaké má, či jaké cíle to vůbec jsou. Patočka tvrdí, že vzdělání není pouze přebírání poznatků a zvykání si na určitou činnost, například četbu knih. Jde tu o něco úplně jiného. Pro člověka se vzděláním musí vše otevírat a dávat se do pohybu.

Patočka o tomto pohybu tvrdí: „Filosofování je pohyb, jistý proces v nitru člověka, který v podstatě souvisí s odrazem od naivně přirozené a omezené každodennosti.“¹² Jedná se o pohyb, který se děje uvnitř člověka, protože člověku se něco nového otvírá a tím se člověk vlastně vnitřně mění. Pro člověka je nyní svět otevřen, tak jak dosud nebyl. To má za následek prolomení každodennosti, které se odehrává v různých sférách. Největší prolomení nastalo za řecké filosofie, kde Platón o filosofii tvrdí, že nejde pouze o předávání poznatků, jak tomu je ve vědách, ale o pohyb, který se děje v nitru člověka. Řekové používali termín *údiv* právě k uvědomění si a touze po něčem vyšším.

Údiv je údivem nad věcí zdánlivě samozřejmou. Platón a Aristoteles mluvili o údivu jako o počátku moudrosti. Údiv člověku odkrývá to, co mu bylo dosud skryto, a to ideu. Jde tedy o zájem o ideu, ve které není obsažen určitý poznatek, ale jakýsi klíč, který nám pomůže objevovat celý svět. Právě tato idea je podstatou filosofie, kdy si člověk rozšiřuje svůj zájem o svět a pokládá si různé otázky, na které nezná odpověď a snaží se přijít na podstatu těchto otázek. Filosofující člověk se zabývá sebou samým. Zajímá se o své cíle a dokáže se zeptat: „proč to a proč to?“¹³

Patočka vykládá rozdíl mezi filosofickým a odborným věděním. Filosofické vědění nám otvírá svět, rozšiřuje obzory a my tím získáváme sami sebe. V odborném vědění je odděleno od sebe vědění a věděné. Zde jde pouze o získávání poznatků. Ale filosofické vědění nás mění a utváří. Filosofie se oproti vědě zabývá podstatou dané věci, tím, na co si nemůžeme ukázat, ani to změřit. Filosofie proto s vědou nemohou nikdy úplně splynout, ale vzájemně se doplňují. Filosofie často oplodňuje vědu a věda naopak inspirovala filosofii ke kladení různých otázek. Filosofie je věděním,

¹¹ Tamtéž, str. 10

¹² Tamtéž, str. 5

¹³ Tamtéž, str. 11

které se vztahuje k celku světa. Naproti tomu odborné vědy jsou věděním o jednotlivém.¹⁴

Proto je nutno si znovu položit otázku: v čem spočívá užitek filosofie pro výchovu a pedagogiku? Filosofie je schopností ovládnout sebe i celý svět ze stránky duševní. Člověk díky filosofii dokáže pochopit celek skutečnosti. „Filosofie je schopnost uvažovat, zachycovat to, co celku života dominuje, co mu dává smysl.“¹⁵ Výchova a pedagogika má za předpoklad ideu smyslu života, protože od ní očekáváme, že nám poskytne nějaký smysl života. Touto ideou se zabývá filosofie, která o ní dokáže uvažovat. Proto je jasné, že pedagogika s filosofií souvisí. Patočka filosofii chápe jako klíč ke smyslu života a světa. Jelikož tento určitý celkový smysl života pedagogika předpokládá, musí být tedy založena na takové nauce, která se těmito problémy zabývá, čímž je právě filosofie. Mohou to být také třeba duchovědy, jako například historie, ale ta se zabývá pouze otázkami minulosti. Filosofie, jakožto celkový výklad světa, má platnost stálou. Kučerová v díle *Člověk, hodnoty, výchova* k tomuto dodává, že filosofie a pedagogika se nutně prolínají. „Neboť problém člověka je problémem hodnot, problém výchovy člověka je problémem výchovy k hodnotám.“¹⁶

Je zřejmé, že se Patočka nezabývá pedagogickým charakterem reflexe výchovy. Z hlediska pedagogiky je výchova definována jako cílevědomá, všestranná, dlouhodobá činnost a hlavně záměrné působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jeho vývoji. Jedná se o celoživotní působení, které má za cíl přeměnit člověka po všech stránkách, i po tělesné a duševní. Je tedy nutné pedagogiku prohloubit. Filosofie má pedagogice pomoci a pojmenovat určité problémy. Pro filosofickou reflexi výchovy je typický sestup do základních, jak ontologických, tak antropologických vrstev, ve kterých můžeme uchopit podstatné rysy a předpoklady možnosti výchovy v kontextu světa a ve vztahu člověka k sobě samému.

Každý člověk má v sobě nějaký životní rozvrh. Tento rozvrh jde po linii, jejíž hlavním pásmem je každodennost. Život má celou řadu rovin, ne pouze onu každodennost, kterými prochází a může se stát, že určitým rovinám nemusí rozumět.

¹⁴ Tamtéž, str. 11 - 13

¹⁵ Tamtéž, str. 13

¹⁶ KUČEROVÁ, S. Člověk, hodnoty, výchova. Kapitoly z filosofie výchovy. Str. 18

Proto se také stává, že si lidé mezi sebou nemusí rozumět, neboť každý z nich žije na docela jiných úrovních. Právě filosofie se zabývá otázkou jednotného smyslu, který tyto roviny sjednocuje, důležitá je pro ní jednota. Člověk, který se neptá po této jednotě, žije rozmanitostí svých zážitků a je mu jedno, zda se má ve své moci. Filosofie chce prohlédnout všechny možnosti lidského života tak, že život vykládá. Je proto jakýmsi výkladem či interpretací. Když filosof vykládá život, musí nutně vykládat i svět, jelikož život nelze od světa odtrhnout. Filosofie je tedy jak stanovením smyslu života, tak výkladem celku světa, ale také výkladem vlastního života. Z toho nám vyvstávají tři hlavní disciplíny. Etika, která uvažuje o celkovém smyslu života, dále pak metafyzika, která se zabývá celkem světa, a kritika, která zachycuje vlastní život.¹⁷

Pedagogika předpokládá výklad světa a života v poměru k životu. Vzniká právě tam, kde proces výchovy přestává být neuvědomělým, ale stává se problémem. Člověk je formován jak uvědoměle, tak i neuvědoměle. Neuvědoměle již samotným pobytem v lidské společnosti. U uvědomělého formování si přímo klademe za cíl formovat a utvářet člověka. Společnost má různé výchovné instituce, především školu. Filosofické uvažování o výchově musí proto respektovat společenský ráz, protože výchova je určitou skutečností, kterou řídí stát. A stát potřebuje výchovu pro sebe. Patočka hovoří o Platónovi, který se zabýval ve spise *Ústava* otázkou poměru státu k výchově. Platón tvrdil, že bez výchovy by nebyl stát státem. Vytvořil největší výchovný systém, s ohledem ke státu. Dále například tvrdil, že děti nesmí vychovávat rodiče, protože by jim nadržovali.¹⁸

Ve druhé části své práce se Patočka zabývá podstatou a výměrem výchovy. „Výchova je kulturní proces, který se odbývá v přírodním rámci.“¹⁹ Žádný živočišný organismus není od přírody zcela hotov. Dochází ke zrání a učení. Zrání se děje automaticky bez našeho přičinění. Učení však spočívá na individuální zkušenosti a zvyku. U člověka, na rozdíl od ostatní živé přírody, je však znalost více než fyzicky spíše určena účely společenskými a závisí na jejich svobodném rozhodování, vzhledem k potřebám a nutnostem. O procesu výchovy tedy rozhoduje společnost.

¹⁷ PATOČKA, J. Filosofie výchovy. Str. 16 - 18

¹⁸ Tamtéž, str. 19

¹⁹ Tamtéž, str. 22

Patočka rozeznává proces formace uvědomělý a neuvědomělý. Neuvědomělý proces formace je pouhé společné pobývání členů společenství, například soužití v rodině či hra s kamarády. Jedná se o proces socializace. Pak zde máme proces formace uvědomělé. Vzniká tehdy, pokud chápeme výchovu jako utváření možností, které jsou člověku dány. Tato výchova je dána trojím momentem. Prvním momentem je střídání generací, jelikož jsou zde již zformovaní (dospělí) a nezformovaní. Dalším momentem je právě ona nehotovost nových. A třetím momentem je soupatřičnost a solidarita, která jim ukládá jisté úkoly. Soupatřičnost a solidarita je základem výchovy, protože i mladí mají odpovědnost za staré. Díky tomu se žádná společnost nemůže výchově vyhnout.²⁰

V diferencované společnosti, která má vypracovanou kulturu, je funkce výchovy specifikována. Patočkův výklad výchovy zní: „Výchova je formace lidské schopnosti k společenství takovým způsobem, aby kulturní obsah, jehož se starší generace dopracovaly, byl předán generaci nové, která se stane tímto způsobem plnoprávným členem ve společnosti starších.“²¹ Toto nám spíše říká, jak výchova vzniká než čím je. Je tedy důležité předávání z generace na generaci. V této věci spatřuje velký problém Hannah Arendtová, kterou se nechal Patočka také inspirovat. Ona spatřuje velký problém v moderní společnosti v tom, že bylo přerušeno předávání tradic. Pro mladé lidi začínají být totiž tradice nepodstatné. Proto je podle ní důležité se k tradicím vrátit, protože nás tradice spojují s počátky, s tím, kdo mě ovlivnil, a tedy i s lidstvem.

Hlavním předpokladem výchovy je nehotovost živých tvorů, kde je možnost rozvíjet se různými směry. Patočka však tvrdí, že každý člověk dojde do takového stádia, kdy je hotov. Říká, že: „Přece však víme, že něco takového jako zralost, určitá uzavřenost vývoje, je fakt.“²² Ač je pro něho fakt, že je jednou proces vývoje u každého jedince ukončen, neví co tato hotovost znamená. Člověk se mění dvojím způsobem, po stránce fyzické a po stránce prožívání sama sebe. O prožívání Patočka tvrdí: „Prožívání je ustavičný proces zkušenostní.“²³ Jedná se o ustavičné změny, kdy na nás doléhá svět a hlavně naše okolí, které nás formuje. Neustále se měníme vlivy,

²⁰ Tamtéž, str. 22

²¹ Tamtéž, str. 23

²² Tamtéž, str. 23

²³ Tamtéž, str. 23

které na nás působí zvenčí. Tyto formace mohou být zcela neúmyslné. Pak zde máme i formace úmyslné. Na člověka tyto formující vlivy doléhají celý život. Formujícím vlivem je například místo, kde člověk žije nebo to, jak je začleněn v rodině. Vliv blízkého člověka může být někdy mnohem silnější než úmyslný vliv. Tímto se zabývá například tzv. volná výchova, kterou zastával Rousseau a Tolstoj. Ve volné výchově jde pouze o přirozené okolnosti života a spontaneitu jedince. Rousseau chtěl docílit přirozené výchovy, která je velice podobná formování životem. Proto chce aranžovat prostředí vychovanci takovým způsobem, aby byl vychovanec formován přirozeně, ale podle vůle vychovatele.²⁴

Výchova probíhá především v nitru člověka. Proces formace má stránku objektivní a stránku zkušenosti, která ovlivňuje naše další prožívání. Nejdůležitější je neustálé zkoušení sebe sama, kdy se snažíme dosáhnout určitého cíle. Zkušenost ovlivňuje naše další prožívání a je něčím proměnlivým. V procesu získávání zkušeností máme věci důležité, které jsou neztratitelné, a pak věci méně důležité.

Někteří myslitelé používají slovo vzdělání, které je překladem z německého slova *Bildung*. Náš význam vzdělání má však mnohem užší význam, to z toho důvodu, že my nemyslíme jakoukoliv výchovu, ale zvláště upravenou výchovu. Vzdělání je proces osvojování si znalostí, dovedností a postojů. Výsledkem vzdělávacího procesu je vzdělání, což znamená souhrn znalostí, tedy systém vědomostí člověka, které rozvíjejí jeho praktické a poznávací činnosti, díky kterým se kultivují jeho vlastnosti a ovlivňují jeho postoje. Patočka tuto upravenou a hodnotnou výchovu nazval právě slovem formace. Jedná se o proces, který se odehrává v našem životě a člověk tím nabývá jistého pevného tvaru. Předávání různých zvyků, ať již pracovních, náboženských, či jiných, z generace na generaci, je také předávání životní formy. Formace se odehrává v různých podobách a má určitý druh smyslu. Formace je buď spontánní, ale může formovat jedince i tak, že má jistou mez svobody. Tato svoboda je pro Patočku nejpodstatnější, protože nechce aby se vychovávaný formoval pouze podle nějaké předlohy či vzoru. Tato životní forma má být spíše jen předlohou pro něco vlastního. Proč bychom totiž měli být všichni stejní. Člověk si má vytvořit svůj vlastní život. Neměl by žít ten vychovatelův, a tedy i život dalších lidí.²⁵

²⁴ Tamtéž, str. 23 - 24

²⁵ Tamtéž, str. 24 - 27

Výchova i vzdělání pečují o životní pohyb. Aktualizují lidství každého člověka v jeho nezaměnitelnosti a jedinečnosti. Výchova se vzděláním nejsou v nějaké nadřazenosti vůči sobě, ale prolínají se. Společně se realizují například vyučováním. Výchova rozvíjí harmonicky osobnost, vytváří charakter člověka a působí na city a vůli. Vzdělání je součástí výchovy, ale naopak rozvíjí především intelekt. Působí na rozum a vytváří člověka vzdělaného. Kratochvíl o vzdělanci mluví: „Vzdělanec je přece ten, kdo se umí podívat i jinak, kdo dovede vstupovat do různých světů.“²⁶ Zvláštním světem myšlení je podle Kratochvíla například geometrie, umění nebo náboženství.

Vychovanec je na výchově spoluúčasten, protože na něm leží alespoň částečně smysl neboli účel výchovy. Jedinec není vychováván vždy jen k sobě samému, ale musí být vychováván s ohledem ke svému společenství, protože je důležité, aby se do společnosti začlenil.

Shrnu-li to, tak bezděčný vliv na nás mají předměty, osoby a jejich činy. Dále také přirozeně dané etapy v našem životě. Teprve potom povstává úmyslná formace. Je tedy zřejmé, že tento proces formování bytosti se odehrává v poschodích, kde úplně dole je přirozený rozvoj bytosti, tím tedy myslím ono dospívání, různé ztráty a další základní prožitky. Na stupínku o něco výše se nachází okolní vlivy, ať již věcného či lidského charakteru. Jedná se například o lidské činy a podněty. A nakonec předání životní formy spoluurčené svobodou.²⁷

Známý filosof Theodor Litt definoval výchovu jako proces přenosu z generace na generaci. V tomto procesu se vzdělávací statky znovu aktualizují. Patočka se pojmem aktualizace zabývá. Aktualizace je nějakým uskutečněním či činem. Aby na nás tedy něco působilo výchovně, musí se to nejprve uskutečnit. Vzdělávacím statkem může být například kniha či hudební skladba, ale pouze za takového předpokladu, že někdo musí uskutečnit její smysl. Tím uskutečněním se rozumí právě aktualizování.²⁸

Formace se děje opravdu různým způsobem a vede k různým výsledkům. Jedním z nich může být jakési ustrnutí. To vzniká následkem toho, že se předané znalosti z generace na generaci ničím novým neobohatily. Dalším takovým je například jakási drezúra. Jedná se o cvik, o navození určitých zvláštních obratností. Může se

²⁶ KRATOCHVÍL, Z. Výchova, zřejmost, vědomí. Str. 88

²⁷ PATOČKA, J. Filosofie výchovy. Str. 26

²⁸ Tamtéž, str. 26 - 27

jednat například o hru na hudební nástroj. U drezúry se však nejedná o výchovu v plném slova smyslu. Předávají se zde sice nějaké vzdělávací statky, ale chybí nám samostatnost a spontánnost člověka. Člověk by sice jisté úkony opakoval, ale nikdy by ničím k celkovému procesu výchovy nepřispěl. Můžeme si ji také vyložit jako nucení k jistým úkonům. Díky drezúře si osvojujeme určitou zručnost opakováním a cvičením. Drezúrou tedy vychováváme určitou funkci či činnost. Patočku však zajímá bytost a ne funkce. Na místo toho výchova vychovává jedince jakožto samostatné centrum. Jedince, který je schopen samostatné činnosti. Formace nás tedy vede ke třem různým způsobům. Prvním z nich je naprosté ustrnutí, druhým je právě zmíněná drezúra a teprve třetím způsobem je skutečná výchova.²⁹

Skutečnou výchovou se Patočka zabývá v této části. Důležité je porozumění, které předpokládá každá z našich životních funkcí. Pro výchovu nemají cenu jen jednotlivé funkce, kterým se žák naučí. Výchovu zajímá celek života vychovávaného. Zajímá ji bytost, ne jednotlivé funkce. Vychovávání znamená pro Patočku, že je člověk samostatná bytost, která je schopná žít v jistých vyšších souvislostech.

Výchova se dá definovat dvojím způsobem, buď podle toho, jestli si klade za důraz bezděčný proces formace a nebo aktivní výchovné působení. Bezděčným procesem formace se zabýval Krieck. Od Kriecka přebírá Patočka definici výchovy jako formace. Naturalismus a idealismus naopak vidí výchovu jako vědomé konání. „Naturalismus se dívá na člověka jako na předmět. Znamená to, že člověk je součástí přírody, je věcí mezi jinými věcmi, posuzovat člověka je možno jenom na základě pozorování, zkoumání, experimentů, a výchova není nic jiného nežli navození žádané soustavy zvyků, kterých život ve společnosti na lidském individu vyžaduje.“³⁰ Idealismus, který reprezentuje Giovanni Gentile, se naopak na člověka dívá jako na tvůrce a výchovu vidí jako spolupráci a vzájemné pronikání duchů vychovance s vychovatelem.

Ernst Krieck tedy zastává názor, že pro výchovu není až tak podstatné, jestli se děje vědomě či bezděčně. Snažíme se výchovu zracionalizovat, což znamená, že pojmáme vlastní výchovu jako proces, který se odehrává mezi více jednotlivci.

²⁹ Tamtéž, str. 27

³⁰ Tamtéž, str. 49

Výchovou se rozumí rozumové působení od jednotlivce k jednotlivci. Krieckova definice výchovy patří k nazírání filosofickému a duchovědnému.

Krieck chce myšlenku národního společenství aplikovat na obor výchovy. Jedná se však o společenství, které působí spontánně a formuje jedince podle svého vnitřního obrazu. Jedinec do tohoto společenského celku vstupuje již jako hotový jedinec. Krieck kladl důraz na celek formace, a to hlavně nevědomou část, která spočívá na sugestivním působení společenství. Podle Patočky Krieck pracuje s pojmy příliš všeobecnými a mystickými. Také se Patočka neshoduje s názorem, že společenství má určený tvar a neměnnou vnitřní ideu.³¹

Proti Krieckově nevědomé části postavíme vědomé formování, kde je činná účast jak vychovávaného, tak vychovávajícího. Zde je možné jak hledisko naturalistické, tak hledisko idealistického aktivismu. Naturalismus o člověku tvrdí, že je pouhou součástí přírody, a proto je na něj potřeba nahlížet jako na ostatní složky přírody. O člověka se tedy budou zajímat tři nauky: biologie, psychologie a sociologie. To znamená, že budou hledat jeho zákony organického života, dále pak zákony jeho prožívání a nakonec zákony začlenění do společnosti. Abychom správně pochopili člověka, musíme na něj nazírat jako na prvky ostatní přírody. Výchova se pojme také jako přírodní proces. Člověk je systémem popudů a reakcí, proto výchova bude člověka jistým způsobem ovlivňovat, aby byl navozen nějaký žádaný systém reakcí. Ten již zůstává jako trvalý majetek, který byl získán výchovou. Navozením žádaných reakcí se zde rozumí zvykání si, to znamená, že výchova je soustavou cvičení. Toto hledisko je velmi rozšířeno v americkém vychovatelství. Zde se jednalo o výchovu jako o vědomou a úmyslnou formaci.³²

Druhým takovým hlediskem, který je opakem naturalismu, je reprezentován jménem pedagoga a filosofa Gentileho. Ten svůj systém pojmenoval jako aktualismus. Porovnává naturalismus, který tvrdí, že sami sebe ve světě přehlízíme, pokud na svět pouze nazíráme. Ve skutečnosti jsme sami ve všem zúčastněni. Nejprve musíme být my a potom předměty, které pozorujeme. Gentilovy myšlenky se podobají

³¹ Tamtéž, str. 29 - 31

³² Tamtéž, str. 31 - 33

novodobému idealismu, který nabádá, že nesmíme zanedbávat prožívání, které máme postavit na první místo. V nás jsou obsaženy podmínky celého světa předmětů.³³

Každý v sobě máme ducha. Patočka vykládá ducha jako: „Duch je soubor podmínek našeho chápání skutečnosti, soubor podmínek, které jsou obsaženy v aktu, v činnosti našeho chápání. A to, co je „obsaženo“ v tomto aktu, není snad málo, to nejsou snad jenom nečetné abstraktní pojmy a zásady jako, řekněme, prostor a čas. Tam jsou obsažena všechna nejzákladnější pojetí, která nám teprve umožňují vidět svět jako souvislý celek.“³⁴ Již dítě si uvědomuje, že všechny jeho zkušenosti se přidávají do velkého celku a taky chápe, že svět je něco většího, protože ho nemohu ze své zkušenosti přímo konstatovat. Pokud chceme poznat tajemství světa, musíme se zabírat činností ducha. Činnost ducha spočívá v tom, že nám věci zpřítomňuje. A tím, že je zpřítomňuje, nám zprostředkovává skutečnost. Úkolem výchovy je tedy nalézt v sobě tohoto ducha, aby člověk pochopil, co v něm všechno je, a že v něm je obsažen svět. Protože člověk si neuvědomuje, že v něm samém je obsažen svět, proto je tu tento duch, aby si to uvědomil. Člověk, aby došel k onomu *já*, musí být povzbuzen k samočinnosti. Vštěpování poznatků a různé didaktické procedury, či nějaký pevný program spíše člověku brání v tom, aby poznal, že on sám je tím tvořivým aktem. Je proto nutné, aby bylo pěstováno to tvořivé a originální, které má každý člověk v sobě. Proto Gentile tvrdí, že každý je tvořivým aktem. Také je pro něho podstatou výchovy vzájemné splynutí duchů. „Výchovou se uskutečňuje vzájemné proniknutí ducha vychovatelova s duchem vychovávaného, takže tvoří přitom v podstatě jenom jedno.“³⁵ Každý se účastní různým způsobem. Nacházíme celou řadu jednotlivých procesů, ale dohromady mají společné pochopení stejné myšlenky. Jen díky výchově přichází duch ke svému sebevědomí.³⁶

Účelem výchovy není absolutní jednota, to také Patočka odmítá. Výchovný proces však jednotou je. Výchova je do jisté míry jednostranným procesem, protože vychovatel vychovává vychovance a ne naopak. Každý vychovanec má svůj fond a toto vychovatel respektuje a chce, aby byl vychovanec sám sebou a ne jím. Každý správný vychovatel se má vyhnout všem jednostrannostem.

³³ Tamtéž, str. 33 - 34

³⁴ Tamtéž, str. 35

³⁵ Tamtéž, str. 37

³⁶ Tamtéž, str. 35 - 37

Patočka definuje výchovu jako zápas = *agon*, zde se odehrává čestné střetnutí. Je zde na jedné straně vychovatel a na druhé straně vychovanec. Vychovatelovo postavení charakterizují tři impulsy: impuls k objektivnímu smyslu, který je dán našemu životu např. ve vědě. Dalším impulsem je impuls ke společenství a následuje impuls k jedinci či několika jedincům. Vychovanec je charakterizován podřazením, odevzdáním a autoritou. Proč jde o zápas? Utváří se život jedince a tak tady vzniká boj mezi vychovancem a vychovatelem o vliv na utváření vychovanceva života. Jde o konkurenci mezi nimi, ale ne v pravém slova smyslu. Jde zde o střetání se s pravidly, ale hlavně střetání představ starých s mladými. Slova básníka Antonína Sovy, který napsal báseň Učitel žákovi, můžeme aplikovat na výchovu. Báseň zní: „Přijde-li v cestu mi žák můj, rival, chci přinutit jej, aby zvítězil!“, dále pak: „Vítězit uč se, žáku můj, byť na mně, vždyť to i má čest.“³⁷ V básni je zřejmý zápas mezi učitelem a žákem. Významem básně je, že učitel nechce, aby mu žák podléhal, ale chce být žákem překonán. Vzniká konkurence mezi oběma díky utváření vlastního života.³⁸

Palouš charakterizuje vychovatele: „Instance tajemného hlasu se vtěluje do tohoto vyslance. Pokud mu bude propůjčena síla, vydává ji ku prospěchu ostatních bytostí a stará se o svět. Je vychovatelem.“³⁹ Výchova se tedy děje pouze tehdy, když působí jeden člověk na druhého, vychovatel na vychovance. Dále pak říká: „Jako veškeré působení vychovatelovo jaksi jen ťuká na dveře nitra vychovávaného, aby se onen podstatný pohyb odehrál právě v nitru samém, tak i vychovatelův vnější projev, jeho řeč, jen částečně zobrazuje vnitřní přesvědčivost řečnickou.“⁴⁰ Nejvíce poznáváme a učíme se právě z dialogu mezi vychovancem a vychovatelem. Je však důležité, aby nebyl vychovanec veden k vychovateli, ale k výchovnému cíli. Vychovanec se učí tehdy, pokud to, co mu je předkládáno, zvažuje u sebe sama.⁴¹

Člověk není jednostranně usměrněn a má tedy mnoho možností. Proto je jeho úkolem hledat si vlastní cestu, v čemž mu právě výchova pomáhá. A pomáhá mu tím, že ho nutí do určitých forem, nutí člověka k tomu, aby svoji samočinnost a spontánnost rozvinul určitým směrem. Celý proces výchovy se odehrává v zápasu

³⁷ Tamtéž, str. 43

³⁸ Tamtéž, str. 41 - 42

³⁹ PALOUSH, R. K filosofii výchovy. Str. 37

⁴⁰ Tamtéž, str. 78

⁴¹ Tamtéž, str. 59 - 78

mezi pevnou ustálenou vůlí vychovatele a vyvíjejícím se vychovancem. Výsledkem tohoto procesu má být určitý kompromis, avšak lze ho spíše považovat za vítězství vychovancovo. Vychovatel určuje vychovanci dráhy, ve kterých má jeho život probíhat, ale jeho účel je dosažen až tehdy, když si vychovanec v těchto určených drahách dokáže vybudovat svůj originální život. Chybou by tedy bylo pouhé pasivní přebírání obsahů předchozí generace. Autorita je v tomto vztahu důležitá, protože nejde o vztah rovnosti, ale vychovanec musí ke svému vychovateli vzhlížet.⁴²

Ve třetí části se Patočka zabývá možnostmi a mezemi výchovy.

Svémi možnostmi a mezemi výchovy se pedagogika nezabývá, To je již pouze v kompetenci filosofie. Podle Patočky můžeme možnosti a meze rozčlenit do tří skupin. První skupinou jsou individuální schopnosti vychovance a vychovatele. Do druhé skupiny patří společenské skutečnosti a potřeby a třetí skupinu tvoří zřetel vzdělanostní úrovně, které společenství vůbec dosahuje.

Individuální možnosti se týkají jednak nadání, čímž se rozumí jistá mez, za kterou výchova nemůže. Tyto meze, přes které se již nelze přenést, jsou dány přírodou. Dále sem patří stupeň přirozeného vývoje vychovance. Jedná se o jakýsi předpoklad formovatelnosti. Výchova vlastně zpracovává přirozený proces zrání. Tento proces se odehrává v každém z nás a v jeho průběhu se možnosti našeho života omezují či vybírají.⁴³

Co se týče druhého momentu, je výchova společenským procesem, což znamená, že každý dostává takovou výchovu, kterou podle svého společenského zařazení dostat může. Vyskytuje se zde určitá variabilita, například pokud se jedinec snaží vyniknout. V žádné společnosti se nemůže dostat všem jedincům stejného stupně vzdělání. Záleží to na funkci, kterou jsou povoláni ve společnosti vykonávat. Tyto funkce jsou již silně předurčeny a málokdo má možnost si jí vybírat. Myšlenka, která však může všechno vzdělání na všech stupních sjednotit, je myšlenka usměrnění života pro společnost, avšak vždy jiným způsobem a s jinou hloubkou.⁴⁴

Patočka se zabývá jednotící myšlenkou, aby vzdělání na všech stupních bylo sjednoceno. Touto myšlenkou je usměrnění života pro společnost v rámci národním.

⁴² PATOČKA, J. Filosofie výchovy. Str. 42 - 43

⁴³ Tamtéž, str. 45

⁴⁴ Tamtéž, str. 45

Protože výchova v národním rámci, jde ve všech vrstvách a na všech stupních, ale vždy jiným způsobem a s jinou hloubkou. Národní myšlenka zastává roli jednotícího centra a o tuto činnost se právě snaží vychovatel.⁴⁵

Třetí moment se týká vzdělanostní úrovně ve společenství. Je tedy zřejmé, že vychovance můžeme vychovávat pouze k tomu, k čemu se daná společnost sama dopracovala. Proto není možno prezentovat vychovanci jinou vzdělanost. Není to zde myšleno tak, že vše ostatní má být vychovanci zatajeno a je pro něho zbytečné, ale je to z toho důvodu, že každý další kulturní systém může být velice odlišný, proto je těžké do něho proniknout.⁴⁶

Patočka se také zabývá národní vzdělaností. Tato vzdělanost se formuje tvůrčími vrstvami. Je důležitá, aby všeobecná úroveň vzdělanosti neustále stoupala a nikoliv klesala.

Dále zde Patočka řeší meze a možnosti vzdělání podle pedagogické situace. Vychovatel má nad vychovancem naprostou převahu a vychovancova samočinnost se rozvíjí jen velmi málo. Při elementárním stupni výchovy je činný především vychovatel. Toto stádium přechází ve druhou formu, kdy už je vychovanec stále více aktivnější. Výchovné prostředky a účely nakonec leží v jeho rukou. Nejdříve jde o účely a poté o prostředky. Vychovatel je již pouze v pozici takzvaného povzbuditel a dodavatele. Následuje proces vzdělávání se, při kterém vychovancova svoboda převažuje nad vládou vychovatelovou.

„Vzdělávání znamená vznik autonomního centra, které již proniká sám smysl, za kterým chce jít, a samočinností získává své prostředky.“⁴⁷ Z toho tedy vyplývá, že výchova se stává sebevýchovou a vzdělání sebevzděláním. Při sebevýchově do sebe jedinec přijímá vůli k prohloubení sebe sama, kterou disponoval dříve nad ním vychovatel. Vychovanec se stává účasten vzdělání tehdy, když přijme cíle, které dávají smysl životu a dokáže na nich spolupracovat. Proto není vzdělanost ničím jiným než svobodným přijetím společností akceptovaných a existujících cílů, které dávají životu smysl. Skutečná vzdělanost se potom vyznačuje spoluprací na těchto cílech. Vzdělaným člověkem podle Patočky proto není ten, kdo nakoupil spoustu

⁴⁵ Tamtéž, str. 45 - 46

⁴⁶ Tamtéž, str. 46

⁴⁷ Tamtéž, str. 48

vědomostí, které jsou jakýmsi mrtvým materiálem, a který potřeboval obrovskou píli a paměť, aby tyto vědomosti získal.⁴⁸

Další podstatnou věcí je, že člověk v jiném světě žije a v jiném myslí. Jde tu tedy o to, že člověk nemá jednotný názor světa a to tedy znamená, že žije ve dvojím světě. Tato nejednota, která nás provází celý život, je zdrojem duševní krize, kterou procházíme. Touto problematikou se však budu zabývat v další části své práce.

Když se vrátíme k vychovateli, hraje zde důležitou roli elán, elán k tomu, co životu dává smysl. Výchova je tedy probuzením aktivity. Vychovateli jde o starost o sebe, o vychovance a o bytí společnosti. Vychovávanému jde o vystoupení z nehotovosti a závislosti, ke svobodě a k odpovědnosti. Elán je vnitřní životní síla. Jde o inspiraci Bergsonem. Vychovatel má vychovávat na jedné straně pro společnost a na druhé pro konkrétního jedince. Vychovatel v sobě musí mít obsažen trojí elán, elán k prožití smyslu, ke společenství a k vychovanci. Vychovatel nemá důvod tolik tvořit, jako spíše zachraňovat pro společenství. Vychovanec je vychovateli podřízen. Úkolem vychovatele je formovat vychovance tak, aby v jeho životě zachoval hodnoty a životní smysl, který byl vychovateli na mysli. Nejedná se pouze o pasivní přejímání předkládaného, ale o přijetí a pochopení předkládaného do svého života. Vychovanec je oproti vychovateli v opačné situaci. Vychovanec totiž zpočátku nezná a neví, co se s ním děje. Místo toho vychovatel provádí cílevědomou činnost. Mezi vychovancem a vychovatelem musí nastat moment autority, kdy bude vychovanec k vychovateli vzhlížet. Vychovatel by měl vstoupit s vychovancem do vztahu vzájemného porozumění. Výchova není nikdy ukončena, pokud v ní není dán jistý stupeň uvědomění smyslu života. Toto uvědomění smyslu života dává dobře náboženská výchova. Je důležité, aby vychovatel nehrál jen nějakou roli nástroje, ale aby se jednalo o skutečně svobodného člověka. Když se ještě vrátíme ke Gentilovi, pak jeho vychovávání je tvořením, to znamená, že vychovatelská činnost se kryje s kulturně tvůrčí činností. S tímto však Patočka zcela nesouhlasí, avšak souhlasí s tím, že aktivní činnost či nějaká tvorba je předpokladem k výchově. Problémem může být také to, že se výchova stává pouhým zaměstnáním, a to z toho důvodu, že zde chybí moment svobody, spočinutí v sobě samém.⁴⁹

⁴⁸ Tamtéž, str. 49

⁴⁹ Tamtéž, str. 52 - 58

Když se ohlédneme zpátky, Patočka vidí vzdělání jako svobodné přijetí uznávaných a ve společnosti žijících cílů, které životu dodávají smysl. Znakem takové vzdělanosti je spoluúčast na těchto cílech.

V poslední části své knihy se Patočka zabývá úvahami o výchovných ideálech a jejich odlišných antropologických východiscích.

Zde se zabývá cíli, za nimiž výchova a vzdělání spěje. Cílem je tu idea svobody. „Výchova je proces, který má člověka udělat svobodným.“⁵⁰ Jedná se o svobodu v duševním životě. Svoboda má pro nás důležitost jako možnost žít z vlastního rozhodnutí. Vnitřní svoboda je úkolem každého jedince, úkolem pravdivého života podle svých možností. Proto je pro každého člověka svoboda jiná, protože se liší podle jeho možností. Naprostá svoboda znamená život ze sebe sama a také pro sebe sama. Svoboda nám umožňuje dávat smysl svému životu. Je pouze na nás, jaký život si zvolíme, protože na nás záleží jakou práci si zvolíme, či jakým způsobem budeme žít. To za nás nikdo jiný neudělá. Aby si člověk mohl říci, že žije svobodně, znamená to, že žije pro sebe sama, což znamená, že má člověk určité cíle, jejichž dosahování je jeho životní náplní. Člověk, který je svobodný si také uvědomuje odpovědnost vůči společenství. Významem odpovědnosti je to, že si člověk uvědomuje, že veškerá činnost není pouze pro něho, ale také pro druhé.⁵¹

⁵⁰ Tamtéž, str. 60

⁵¹ Tamtéž, str. 60 - 65

3 Péče o duši

Patočka vychází ve svém pojetí péče o duši z Platónova pojetí duše. Proto v této kapitole nastíním Platónovu filozofii a také Sókratovu filozofii, neboť Sókratés je jakýmsi průkopníkem pečování o duši.

Filosofie má zdůvodňovat, a proto myslitelé chtějí nahradit naivní způsob života životem tázajícím se a díky tomu tedy vědoucím. Mysliteli nejde o definice, ale o podstatné vědění dobra. „Myšlení je tedy podstatné jen proto, že jakožto podstatné myšlení je jednáním, jímž člověk utváří sám sebe, sám sebe získává, sám sebe může proměnit ve své vlastní Já.“⁵² Toto myšlení není pouze nazíráním, které jen přijímá, ale odehrává se také v duši a jde o jednání formující. Lze říci, že se jedná o proces duše působící na duši.⁵³

Démokritos pečoval o duši, aby nahlédl první příčiny a pronikl k posledním důvodům. My však poznáváme, protože pečujeme o duši. Myšlení obohacuje péči o duši a díky němu je schopná být dobrou.

Patočka péči o duši popisuje jako neustálé zkoumání názorů o tom, co je dobré. Tím, že něco činíme nebo si něco myslíme, tím se posouváme za cílem, kterým je ono dobré. Proto, zkoumáme-li to, čemu se říká dobré, tím pečujeme o svou duši. Nejdůležitější je potom si toto nahlédnutí udržet. Zkoumání se provádí prostřednictvím řeči. Patočka o myšlení mluví jako o vnitřní konverzaci, která se odehrává také v duši.

„Proto péče o duši odemyká bytí duše samé; duši můžeme rozumět, její podstatu pochopit a uvidět jen tehdy, když o ni pečujeme. Nyní také chápeme, proč duše tvoří centrum filosofie. Filosofie je péčí o duši v její vlastní podstatě a v jejím živlu.“⁵⁴ Duše se vztahuje k věčnosti a k tomu, co je trvalé a dobré. Také je schopna proniknout do světa nezahalené pravdy a dosáhnout pravého poznání. Tohoto poznání je schopna pouze taková lidská duše, která se dokáže vztahovat k dobrému a pravdivému nikdy nekončícím kritickým a sebekritickým tázajícím se myšlením. Je zde důležité neustálé zkoumání, tázání a také vždy nové zproblematizování již

⁵² PATOČKA, J. Péče o duši 2: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách. 1. vyd. Praha : Oikymenh, 1999. ISBN 80-86005-91-7. Str. 126

⁵³ Tamtéž, str. 125 - 126

⁵⁴ Tamtéž, str. 126

dosaženého poznání. Jde tu hlavně o formování a sjednocování duše skrz toto nahlédnutí, formu zkoumajícího rozhovoru, který probíhá buď mezi dvěma osobami, nebo může také probíhat uvnitř duše samé. Díky neustálému zproblematizování stanovisek je jisté, že neexistuje žádný závěr, ale jde o neustálé hledání a je zde pozitivní zdržení se soudu. Logos nám poskytuje předběžná nahlédnutí, která však i při různých opravách, které s sebou nese další tázání, vždy zůstávají platná. Toto však dřívější filosofie, včetně démokritovské, neznala. Jedná se o nekonečný pohyb a cíl znamená, že člověk stále setrvává. Proto se nemůžeme nikdy pyšnit tím, že cíle nedosáhneme jinak než v podobě cesty. Onen cíl je však v duši přítomen, jde o jakousi jiskru, která se dalším zkoumáním stává stále jasnější a čím dále člověk proniká, tím více osvětluje. Tato cesta vede nejdříve k základům a počátkům, po které můžeme chodit stále znovu a znovu vše přezkoumávat. Duše tímto způsobem získává pevnou a jasnou podobu. Taková duše, která si sebe samu uvědomila, a která sebe sama utváří, je statečná, moudrá, zdrženlivá, disciplinovaná a spravedlivá. „Je statečná v sebeproblematicizování, moudrá ve vědění nevědění jakožto zkoumání, zdrženlivá a disciplinovaná, jelikož svému myšlenkovému konání podřizuje všechny ostatní životní záležitosti, a spravedlivá, jelikož činí to, co jí přísluší, co je pro ni závazné, jen svou povinností, nevypíná se.“⁵⁵ Toto je měřítko pro vlastní bytí, které si duše sama dala. „Je to jednota, trvalost a přesnost.“⁵⁶ Taková duše však vidí, že běžný život tomuto měřítku neodpovídá. Nastává zde propast. Přirozený styk s lidmi a věcmi je neuvědoměle rozporný a nejednotný. Proto péče o duši objevuje jednotu i ne-jednotu.⁵⁷

Duše se pohybuje ve dvou krajinách. První je: „Duše každodenního styku s věcmi a lidmi v naivně přijímané pospolitosti je duše neurčité bezprostřednosti, její prostředí je vtíravé, spoutávající, ale neurčité, rozplývavé, kolísá bez pevných obrysů a mezí: je to duše náležející *doxa*.“⁵⁸ Svět *doxa* je skutečný svět, svět mínění, který se týká skutečných věcí. Druhou krajinou je: „duše tázajícího zkoumání duší reflektovanou, setrvávající u pevných obrysů, čistoty a přesnosti.“⁵⁹ Duše, která pečuje o sebe samu se pohybuje od neurčité bezprostřednosti k ohraničující reflexi. Takovýmto pohybem

⁵⁵ Tamtéž, str. 128

⁵⁶ Tamtéž, str. 128

⁵⁷ Tamtéž, str. 126 - 127

⁵⁸ Tamtéž, str. 128

⁵⁹ Tamtéž, str. 128

je filosofie. Díky reflexi se duše stává tím, čím by mohla být. Cílem je jednota. Jde o vlastní filosofování, které nemůžeme nějak dokázat, ale odehrává se v duši v podobě jiskry, která živí sebe samu. Zde jde o cestu filosofa, který ukazuje druhým život, který nemáme v rukou. Jde o něco temného. Člověk toto není disponován přijímat, proto se filozofie dokazuje skutkem, protože není žádný objektivní důkaz filosofie.

Péče o duši je sebepoznání, kdy se propojujeme s celým světem jako s naším domovem. Pečujeme o duši z toho důvodu, že potřebujeme odvahu, a to odvahu k opuštěnosti. V péči o duši je nutná moc nad sebou samým, která je možná skrz otřes a samotu s opuštěností. Jen díky setkání s vlastním počátkem je možné setkat se se sebou samým.⁶⁰

Patočka vidí lidskou duši jako něco, co je samopohybováno. Pohyb je mezi oblastí určité vymezenosti a neurčitého bezmezna. Duše se může pohybovat buď nahoru nebo dolů. Proto Patočka rozlišuje dva stavy. Prvním je stav *apaideusia*. Jedná se o „stav nevolnosti a nezformovanosti lidské.“⁶¹ Obratem a vzestupem je naopak *paideia*. Patočka k tomu uvádí příklad na vysvětlenou, který krásně vystihuje Podobenství o jeskyni, kdy v jeskyni jsou lidé nevolní a naprosto vydáni pouze pohyblivým stínům. Je tedy zřejmé, že pravá skutečnost je jim jaksi částečně neznáma. Naopak vystoupením na světlo člověk pozná pravou skutečnost. Proto je důležité, aby se dala duše do pohybu a stoupala cestou vzhůru k pravdě. Duši můžeme porozumět a pochopit ji jedině tehdy, pokud se o ni staráme.⁶²

Aby duše poznala dobro, je pro ni důležité myšlení. Myšlením člověk utváří sám sebe. Pokud na duši působí pouze žádosti, ztrácí tím duše svou určitost i tvar.

Duši se zjevují ideje, a právě díky duši se stávají pravdivými. Patočka tvrdí, že člověk může být buď pouhým jsoucнем, nebo se může začít realizovat v bytost pravdy. Dosahuje tím právě díky pečování o duši. Duše se musí neustále o pravdu starat, jinak se může stát, že se zničí a již nebude schopna vykonávat svou úlohu.

Jako první se problematikou péče o duši zabývali významní řečtí filosofové Platón a Démokritos. Oba se shodují na tom, že duše o sebe musí ustavičně pečovat, aby se povznesla do světa bytí, do skutečnosti. Zde může zakoušet věčné pravdy a získat

⁶⁰ Tamtéž, str. 127

⁶¹ Tamtéž, str. 70

⁶² Tamtéž, str. 65 - 70

tak pravé poznání světa, kterého je součástí. Oba použili matematiku k ustavení systému důvodů a tím zamýšleli přetvořit celý lidský život. Zabývali se zdůvodňováním dvou témat. Prvním jsou poznávané věci a druhým člověk, který zdůvodňovanou myšlenkou sám sebe přetváří a tím se sebeutváří. Dále se tito filosofové ve svých myšlenkách rozdělují. Pro Démokrita je péče o duši jakýmsi prostředkem pro dosažení pravého pohledu na svět. Chce prohlédnout první příčiny a dojít k posledním důvodům. Platón však tvrdí, že díky duši můžeme nahlédnout nezakrytou pravdu. Patočka zase říká, že bez duše nemá smysl pravda ani dobro, protože duše udílí všemu smysl. Péče o duši musí být lidským cílem. Péči o duši totiž poznáváme svět.⁶³

3.1 Péče o duši u Sókrata

Dalším, podstatně větším pečovatelem o duši je podle Patočky Sókrates, který tomuto tématu zasvětil celý svůj život.

Sókratés věří v nesmrtelnost duše a možná také v její stěhování. Tvrdí, že člověk nemůže přijímat pravdu zvenčí, ale že k ní musí přijít sám, najít ji sám v sobě, proto není učitel pravým zprostředkovatelem či tvůrcem pravdy, ale pomáhá rozpomenout se. Dává jakýsi podnět žákovi. Pravda musela být již v nás ve formě nevědění, když nepřicházela zvenčí. Tato myšlenka poukazuje na důkaz nesmrtelnosti duše, která tu musela již být jako žití před narozením.

Sókratés naučil své žáky filosofickému myšlení. U Sókrata bojuje filosofující proti zaslepenému. Pro něho je nejdůležitější probuzení k otázce, nikoli řešení. Jednalo se o dialektické vyvracení mravně neprobudilých. Nabádá, aby se lidé přestali starat o relativní a vnější, ale aby se starali o sebe samy. Tak vyzývá k péči o duši.

Používal metodu dialogu (dia = skrze, logos = slovo). Neustálým tázáním, rozvíjením řeči a ochotou odpovídat pečuje o duši. Je zde neoddělitelná péče o duši vlastní a v ní zároveň o duši obce. Duše v sókratovské péči žije v nové obci, která je vzorem té staré. Znamená to, že péče o duši je smrtí polis. Sókratés přivádí filosofii k jejímu vlastnímu poslání. Tím, že opakovaně vede dialog a táže se, tím následně vede boj za pravé nahlédnutí. Patočka toto nahlédnutí označuje za negativní, neboť je založeno na neustálé kritice již dosaženého poznání.

⁶³ Tamtéž, str. 126

Sókratés chápe duši jako vnitřní osud, jež je chápán jako vnitřní určení člověka. Tato duše rozhoduje o sobě samé. Tohoto cíle dosahuje poznáním pravdy, kdy dokáže rozeznat dobré a zlé. Sókratés svým tázáním vyzývá ostatní, aby pečovali o svou duši. Vybírá si především sebevědomé, kteří by mohli zastávat vládu.

Prostředkem pečování o duši je pro něho řeč (logos). Platón toto často označoval lékařstvím duše. Lékař, kterým byl Sókratés, se snažil dostat nemocného k uvědomění, neboť nemocný si není své nemoci vědom. Lékem je tedy logos. Jde zejména o diskusi. Řeč nám ukazuje, jaké je naše lidské bytí. Člověk si může odporovat, aniž by o tom věděl, což ukazuje vnitřní rozrušenost člověka. Vyvracením názorů zjistíme, že dané jsoucno je prázdné. „Že jací jsme, tak mluvíme.“⁶⁴ Člověk si díky slovu může uvědomit svůj úkol pravého bytí. Sókratés se při starání o duši snaží hledat vnitřní rozrušenost, aby se člověk zastyděl. Sókratés zamítá dlouhé řečnění v podobě přednášek. Pro něho jsou proto typické krátké otázky a krátké odpovědi. Svými dotazy vyšetřuje cizí mínění, proto je důležitý souhlas či nesouhlas. Je zřejmé, že častou odpovědí je ano či ne, nebo možná spíše souhlasím či nesouhlasím. Sókratés vyvrací v omyl to, že člověku stačí pouze fakt, že žije a ví, co je dobré. Proto je prvním krokem starání se o duši „vyvracení názorů druhého o tom, jak jedná a jak jednat.“⁶⁵ Nemá žádný přímý postup který užívá, ale vždy přizpůsobí argumenty dané osobě či situaci.⁶⁶

Elenktika proto dovádí ke skutečnému a ne pouze domnělému dobrému. Jeho elenktika nám ukazuje prázdnotu, kterou navozuje sókratovská otázka, neboť zjistíme, že na ni vlastně neznáme odpověď. Jde o ustavičné dlouhodobé tázání a zkoušení. Díky tomu se nám vynořuje život takový, jaký má být. Člověk tedy dospěje k tomu, že ví, že nic neví. Z toho plyne ono vědění nevědění.⁶⁷

Díky tomuto vědění nevědění se nacházíme v blízkosti dobra. Sókratés se snaží, aby člověk díky péči o duši poznal sám sebe. „Poznej sebe sama, tj. sebe ve svém lidství, ve své omezenosti; poznej svou mez.“⁶⁸ Proto je důležité u péče o duši vytyčit si meze o tom, co vím a nevím. Člověk se sám poznává. Sókratés sebepoznání vidí jako

⁶⁴PATOČKA, J. Sókratés : Přednášky z antické filosofie. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-24383-0. Str. 112

⁶⁵ Tamtéž, str. 114

⁶⁶ Tamtéž, str. 110 - 114

⁶⁷ Tamtéž, str. 114

⁶⁸ Tamtéž, str. 116

problém, který má dvě stránky. První je, že díky tomuto tázání zjistíme svou nevědomost. Druhou je skromnost, když o tomto svém omezení víme. Když je pochopeno vědění nevědění dochází ke druhé části, kde díky otázkám a odpovědím, kdy začne člověk problematiku zkoumat, dochází k poznání něčeho dalšího. „Jedině zkoumání může člověka dostat na cestu z bezcestí.“⁶⁹

Sókratés této části říká rození myšlenek a jde o takzvané porodní myšlenky, neboli porodnickou metodu (*techné maieutiké*), kde se nechal inspirovat svou matkou, která byla porodní bábou. Avšak porodní bába nestvořila dítě, ale pouze u stvoření asistuje. Filosof není tedy tvůrce ani vlastník pravdy, pouze pomáhá pravdě na svět.

Protože skrze slovo přichází pravda na svět, potřebujeme pro cestu k pravdě druhého, který není naším soupeřem, ale tím, bez koho to nejde. Jedná se o tzv. partnerský dialog. Úkolem partnerského dialogu je, aby zazněla otázka, která by mě nenapadla. Smyslem dialogu je hledání. Nejde o to přesvědčit, ale dojít k takovému poznání, kterého nejsme schopni sami.

Ještě bych zde chtěla nastínit rozdíl mezi agonálním a elenktickým dialogem. Agonální dialog neboli sofistický, se vyznačuje tím, že má charakter *agonu*, tedy boje. Smyslem je zvítězit a dokázat svou převahu. Jde o zmanipulování druhého, objevuje se psychologický nátlak, pokud sofistovi docházejí argumenty, změní téma. Opakem jsou elenktické dialogy (*elenxis* je vyvedení z přirozené jistoty). Najdeme je v sókratovsko-platónských dialozích, tedy dialozích, kde ten druhý není nepřitelem, ale partnerem. Úkolem elenktického dialogu je vyvedení z rovnováhy.⁷⁰

Sókratés se věnuje tématu, které je podstatné pro všechny zúčastněné. Tímto základním tématem je *arete* (starořecky) = ctnost, dobrost. Nejde o žádnou charakterovou vlastnost, ale jde o starost o dobro celku, tedy obce. Jde o to, jak udělat člověka a obec lepšími. Sókratés se snaží orientovat člověka k dobru. Pro Patočku je smyslem *arete* hledání dobra a obracení se k dobru.

Je důležité starat se o sebe. K tomu, abychom viděli sebe sama, musí probíhat rozhovor dvou lidí, protože v očích druhého vidíme sebe sama. Z toho se v duši začne vynořovat pravé Já. Zkoumání v dialogu je důležité pro sebepoznání. Díky sebepoznání člověk pozná svou novou tvář, kdy se přibližujeme k celkovému

⁶⁹ Tamtéž, str. 118

⁷⁰ Z přednášek Filosofie výchovy p. Naděždy Pelcové

dobrému. Je zajímavé, že počátkem i koncem sebepoznání je omezení. Jedná se o omezení, že víme, že nic nevíme.

V Sókratovi vládne ironie, která patří k péči o duši. „V tom je skutečně pravá povaha Sókratovy ironie: dvojí rovina životní, ta, v níž se pohybují všichni a na kterou se Sókratés úmyslně staví, a rovina, jež je Sókratovi vlastní, z ní podá slovo, které znepokojuje a nechává vzrůst pochybám, že to, co na první pohled se zdálo pravou a celou lidskou skutečností, je ve skutečnosti prázdné celkového smyslu.“⁷¹

Jde o jakousi protřelost, ale také opak chlubitosti. Proto sókratovská ironie znamená kritický náhled na sebe sama. Cílem Sókratových dialogů je navést ostatní k situaci, kdy jsou přesvědčeni o tom, že znají správnou odpověď. Tyto odpovědi naoko „obdivuje“ a jeho cílem je následně ukázat jejich slabé stránky. Hlavním prvkem ironie je dvojsmysl. To znamená, že druzí myslí a mluví o dobrém jinak. Že něco jiného myslí, než mluví. Díky tomuto uvědomění začne člověk přehodnocovat své hodnoty.

Sókratovi se stává celý život otázkou. Protože ironie, to je otázka. Svět neustále vidí jak v oné naivní perspektivě, tak v podobě, která nám vyplývá z následného zkoumání cíle života vcelku.

Tento koncept dialogické výchovy, kterou Sókratés používal, ovlivňuje i filosofii výchovy. Opět se objevuje ve 20. století u Martina Bubera. Pro Bubera však není dialog založen na slovech, ale je spíše fundamentální vztahovostí. Nejde již o pravdu, která se objevuje v dialogu s druhým, ale jde spíše o povahu vztahu samého.

3.2 Péče o duši u Platóna

Platónova péče o duši je nazvána *epimeleia tés psýchés*. Platón chápe duši jako věčnou, živou a nesmrtelnou. Duše je životem těla i jeho pohybem. Není z žádné látky a žila dříve než tělo, tedy i před tělesným zrozením. V duši se střetávají protiklady a tím, že má možnost mezi nimi volit, současně určuje sebe samu. Péče o duši je úkolem filosofie.

Platón rozlišuje v duši tři části, které jsou hierarchicky řazeny. První je *nús* (rozum, mysl, duch) řídí pohyb lidského života. Člověk chce znát pravdu, chce nabýt vědění. Tato část sídlí v oblasti hlavy. Druhou je *thymos* (lví statečnost, vitalita, vše, co se

⁷¹ PATOČKA, J. Sókratés : Přednášky z antické filosofie. Str. 125

týká citů, vůle i bojovnosti duše). Zde se ukazuje síla člověka, který usiluje o uznání. Tato část náleží k oblasti srdce. Třetí je *epithymétikon* (žádostivost), která se nachází v oblasti podbřišku. Zde se jedná o uspokojování základních lidských potřeb, jako potrava a sexualita, a jde tak o biologické zachování. Dokonalost duše spočívá v jejím krásném a harmonickém uspořádání mezi třemi složkami duše, o které pečuje *nús* jako nejvyšší složka duše. O duši je třeba pečovat, neboť od ní závisí harmonie celku.

Platónova duše není ideou, ale je s idejemi spřízněna. Duše se určuje sama, proto se prostřednictvím filosofie osvobozuje od žádostivosti.

V díle *Evropa a doba poevropská* se Patočka zmiňuje o trojdimenzionalitě platónské péče o duši, jež pojednává o péči o duši jako ontokosmologický rozvrh, péči o duši v obci a péči o duši po stránce vnitřního života.

3.2.1 Péče o duši jako ontokosmologický rozvrh

U ontokosmologického rozvrhu stojí duše ontologicky v myšleném středu bytí. Je vržena mezi jsoucná a je také jedním z nich. Duše je zdrojem veškerého pohybu. Podle Faidra je duše tím, „co hýbe samo sebou.“⁷² Pohyb duše je pohybem celého kosmu, protože pro Platóna je duše hlavně kosmická. „Duše ze sebe může v péči o sebe samu učinit buďto pevný tvar, anebo, nedbá-li o sebe a vyhýbá-li se jakékoli výchově, může propadnout neurčitosti, neohrazenosti žádostivosti a rozkoši.“⁷³ Hlavní rolí duše je smysl pro dobro a zlo, základním pohybem duše je směřování k dobru. Patočka tvrdí, že dobro může existovat pouze, když existuje pohyb duše k dobru. A idea dobra není nic vyššího ani odlišného, ale je již přítomna v tomto základním pohybu duše. Duše ospravedlňuje dobro a odpovídá na otázku proč volit dobro, a ne zlo. Patočka nechce, aby byla duše chápána jako nehybné jsoucno. Pohyb této duše chápe jako cestu od světa propadlého zdání k pravdě samé. V tomto okruhu se potýká duše sama se sebou a se světem.⁷⁴

⁷² PATOČKA, J. Péče o duši 2. Str. 131

⁷³ Tamtéž, str. 131

⁷⁴ Tamtéž, str. 131 - 132

3.2.2 Péče o duši v obci

Nahlédnout dobro může jen filosof pečující o svou duši. Proto je zde nevyhnutelný konflikt s obcí, ve které převládají lidé naivní, kteří si bez jakékoliv reflexe nárokují poznání pravdy. Může se tedy zdát, že péče o duši je pro filosofa životu nebezpečná, neboť filosof je podle obce zloduch, který zpochybňuje její základní hodnoty. Jde zde však o to, že filosof pouze poukazuje na nedostatečnost všech nedotknutelných pravd a hodnot obce a jejich hájením odhaluje skryté tyranské smýšlení. Učinil tak díky neustálému kritickému dotazování, kterým byl významný Sókratés. Končí to smrtí filosofa. Za smrt může právě onen konflikt. Avšak zůstává zde jako odkaz myšlenka založení nové obce, která bude vystavěna na pečování o duši. Bude se jednat o obec spravedlivou.⁷⁵ „Umožňuje-li péče o duši a z ní vyrůstající mravní náhled nový život, pak musí být možná i nová obec.“⁷⁶

Platón se snaží o to, abychom pochopili strukturu své vlastní duše jako sebe samých na obrazu obce. Patočka o Platónovi říká, že vykresluje život a fungování obce jako geometrickou analogii duše. Zkoumání této analogie je přínosné pro péči o duši. Pouze pokud pečujeme o duši, můžeme obec smysluplně formovat. Jak v obci, tak v duši, nacházíme jednotlivé části. Je důležité ovládnout žádostivé a živelné části složkami odpovědnými, které jsou schopné náhledu pravdy, dobra a vlastního bytí. Pokud se toto děje, jde o péči o duši.⁷⁷

„Pravá péče o duši rozhoduje tedy o tom, čím stát má být a čím jest.“⁷⁸ Stát se otáčí kolem středu, kterým jsou duchovní lidé. Duchovní lidé se musí teprve duchovními stát a to díky *paideie* (výchově). Smyslem nahlédnutí je, že nejdůležitější zákonodárství státu se má týkat výchovy. Výchova ve státě je velmi důležitá a každý jedinec by jí měl být podroben. Duchovní člověk musí umět nahlížet celek. Duchovní lidé promítají svou péči o duši do státu. S péčí o duši musíme začít již od počátku života lidí. Je nutné vyměnit pohádky za nové, aby byl člověk správně vychováván již od raného věku. V dětských pohádkách se rozvíjí nové náboženství dobra. Musí se nastavit nový životní styl, kde se bude jednat o lidi udatné, kteří touží po harmonii, kteří se vyhýbají vášním a emocím, kteří jsou mužní. Kterí také vědí, že

⁷⁵ Tamtéž, str. 133

⁷⁶ Tamtéž, str. 135

⁷⁷ Tamtéž, str. 134 - 135

⁷⁸ Tamtéž, str. 136

sebe a ostatní utvářejí rozhovorem. V této obci bude k tomuto cíli také sloužit gymnastika. Udatného duchovního člověka lze dosáhnout správným dávkováním jak tělesné, tak duchovní výchovy. Zde je zapotřebí soudce, který toto bude regulovat. Ne soudce, který bude řešit nesmyslné spory, ale soudce, který se bude zabývat odstraněním špatných lidí vůbec. Z toho tedy vyplývá, že pravý soudce urovnává vnitřní konflikty duše. Tady má své místo blaženost, která představuje jednotu. Blaženost vzniká jak z jednoty lidí v obci, tak jednoty jednotlivce. O tuto jednotu musíme usilovat. Ta není pro každého automaticky dána. Dosáhneme jí pouze spravedlností.

Je důležité vymyslet rozvrh nové obce, která bude založena na péči o duši. Obec není pouhá odvozenina duše, která je až na druhém místě. Patočka naopak tvrdí, že život duše se naplňuje právě v obci. Obec je místem, kde se o duši pečuje. Má vychovávat ke ctnosti a svobodě. Nemyslím tím snad svobodu v tom smyslu, kdy si člověk bude bezohledně dělat, co se mu zlíbí, ale myslím tím, že svoboda je sebeurčením díky rozumu.⁷⁹

Ve státě mají vládnout filosofové. Filosofovi záleží nejen na péči o svou duši, ale i o duše druhých, proto je filosof zavázán ke službě ostatním.

3.2.3 Péče o duši jako její vnitřní život

Péče o duši zasahuje tedy nejen celek bytí, ale i stát, který potřebuje přestavbu, tak i sebepoznání. Jde zde o poměr k tělesnosti a netělesnosti, problém nesmrtelnosti a věčný osud světa a duše. „Zkušenost o duši spočívá v objevu, že existuje hloubka bytí, kterou člověk odkryje jen tehdy, když kráčí zcela proti proudu a obecnému trendu reality, věčnosti.“⁸⁰ Jedná se o bytí duše jako takové, o bytí duše pro sebe samu. Duše je pohybem mezi dobrem a zlem, mezi získáním pravého bytí a zoufalstvím nebytí. Duše získává pravý život ze svého vlastního sebeurčení.⁸¹

⁷⁹ Tamtéž, str. 136 - 142

⁸⁰ Tamtéž, str. 144

⁸¹ Tamtéž, str. 144 - 146

4 Tři životní pohyby

Úvodem k této kapitole bych nejprve ráda ve zkratce poukázala na to, kým byl Patočka ve svých filosofických myšlenkách ovlivněn při zpracování níže uvedeného díla.

Patočka ve svém díle *Přirozený svět jako filozofický problém*, ze kterého jsem čerpala pro tuto část mé práce, navazuje na myšlenky Husserla a také tyto myšlenky rozvíjí. Dílo se věnuje přirozenému světu, který Husserl nazývá *Lebenswelt*, jak to nazval v díle *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Husserl kritizuje novověkou objektivní vědu za to, že se člověk odcizil. Objektivní věda ukazuje jakýsi „pravdivý“ svět, který je vybudován na základě matematických a logických modelů. Naopak přirozený svět, který poznáváme svými smysly, pokládá tato věda za méněcenný či dokonce podřadný. Podle Husserla je nutné založit novou vědu, která nebude protivahou přirozenému světu a bude z něho naopak vycházet, bude ho brát jako svůj primární pramen. Řeší však problém, jak nejlépe přirozený svět tematizovat, aby bylo toto získané poznání platné a nejednalo se opět o holý objektivismus. Patočka na Husserla navazuje, tuto problematiku však prozkoumává hlouběji a detailněji. Stejně jako on vychází ze subjektivity. Patočka řeší lidskou tělesnost a uvědomuje si svou konečnost. Tím Patočka posouvá své dílo dále a je vidět, že se nechal inspirovat také Heideggerovým dílem *Bytí a čas*.

Když se později k tomuto tématu Patočka vrací, doplňuje ho nebo přepracovává nějaká svá východiska. Pramenem je primární zkušenost, hlavně lidská tělesnost, proto tuto část obohacuje o pohyby lidské existence. V této části Husserla opouští, distancuje se především od jeho čistého vědomí. Navazuje především na Heideggera a jeho fundamentální ontologii.

Když Patočka mluví o existenci, tvrdí, že existují tři základní pohyby, které odpovídají třem základním možnostem lidského života. První označuje Patočka jako pohyb zakotvení či akceptace. Druhým je pohyb sebeprosazení a třetím je pohyb k pravdě nebo v pravdě. Tyto životní pohyby jsou pohybem vždy vůči referentům. Referentem zde rozumíme pevný bod či nějakou oporu, která pohyb umožňuje. Referentem prvního pohybu zakotvení je domov, referentem druhého pohybu sebeprosazení je země a referentem třetího pohybu je pravda sama. Tyto pohyby mají svou původní formu, smysl

a časovost. Pohyb akceptace je založen v minulosti, pohyb sebeprosazení v přítomnosti a pohyb pravdy v budoucnosti.

4.1 První pohyb – zakotvení

„Smysl pohybu zakotvení je explikovat danou situaci, osvojit si to, co v ní je dáno. Nikoli přetváření toho, co je již zde, co shledáváme před sebou, nýbrž přijetí, a zároveň a přede vším ostatním – přijetí nás samých tím, do čeho jsme postaveni. Teprve na základě toho, že jsme takto přijati, můžeme rozvíjet své vlastní možnosti, ty, které jsou s námi dány, a které lze pouze převzít, protože nejsou námi vytvořeny, nýbrž jsou s námi stejně původní.“⁸² Z toho plyne, že jsou věci kolem nás, které tu byly již dříve, a které jsou na nás nezávislé. My tyto skutečnosti musíme přijmout. Jedná se zde o to, co již je pro nás a bez nás připraveno. Obsahem tohoto pohybu je nalézání. Akceptujeme svět a sami jsme jím akceptováni. Jedná se o oblast tzv. „primární intimity“⁸³.

Tento pohyb máme společný s animálním životem. Stejně jako jiní živočichové jsme ve svých začátcích odkázáni na jiného člověka. Jsme závislí na jeho ochraně, pocitu bezpečí a přimknutí.

My jsme přijímáni do světa a domova. Svět nás přijímá skrze rodinu. Přijetí znamená ochranu naší existence odkázané na péči a starost druhých. Znamená nyní strpění, ale také aktivní působení.

První pohyb se omezuje především na udržování tělesného života.⁸⁴ Nejde zde ani o přetváření světa ke své vlastní podobě, ani o něco dalšího. Podmiňování si světa ke svým potřebám nastává až ve druhém pohybu.

Ve světě jsme přijati a akceptováni. Akceptováni jsme světem, do kterého jsme se narodili. Přijati jsme tehdy, pokud jsme samostatní. To znamená, že si uvědomujeme sami sebe. Tím, že jsme odkázáni a přimykáme se, jsme akceptováni. Prvotně jsme odkázáni na rodiče. Rodiče jsou nám světem. Starají se o nás, zahrnují nás láskou a my

⁸² PATOČKA, J. Přirozený svět jako filozofický problém. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6. Str. 232

⁸³ SCHALLER, K. Pedagogika v životě a díle Jana Patočky. In Jan Patočka, české dějiny a Evropa: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.-2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou. 1. vyd. Semily: Z Českého ráje a Podkrkonoší, 2007. ISBN 978-80-86254-16-6. Str. 80

⁸⁴ PATOČKA, J. Kacířské eseje o filosofii dějin. 3. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN 978-80-7298-275-2. Str. 66

jsme na nich závislí, potřebujeme je ke svému životu. Protože jsme na někoho odkázáni přimykáme se k němu. V tomto životním pohybu se bytosti zahalují ostatní jsoucna. Jde o jakési zaclonění, ochránění, bezpečí. Nacházíme se v temnotě.

„Právě v plnění běžných funkcí se necítíme existovat a tento nedostatek pocitu existence je opět sám pocíťován jako mezera – a právě tento nedostatek mizí, jakmile jsme akceptováni, přijati druhou bytostí, pro kterou je pouhé bytí druhého vyplněním. V očích druhého začínám existovat sám.“⁸⁵ Je velmi důležité žít ve společnosti mezi lidmi, být akceptován ostatními, aby člověk mohl pocítit svou existenci.

Částí světa, ve které se cítíme dobře a bezpečně, kterou dobře známe, se nazývá domov.

„Domov je útočiště, místo, kam patřím více než kamkoli jinam; více domovů nemůže být prožíváno zároveň s toutéž intenzitou. Je to ta část univerza, která je nejvíce lidsky proniknuta; věci jsou zde takřka již orgány našeho života.“⁸⁶ Patočka také přirovnává domov k matčině tváři, která reprezentuje celý svět. Matka je pro nás nejdůležitější člověk, který nám dává právě ten pocit domova. Zde nejsme hodnoceni, ale jsme milováni.

Co je domov, ukazuje Patočka na rozdíl mezi právě zmíněným domovem a cizinou, vlastním a cizím, každodenním a exotickým. Domov je pro nás známým prostředím. Jde o každodennost a nenápadnost. Patočka charakterizuje domov jako centrum. Je to místo, které velmi dobře známe, a proto nás zde nemůže nic překvapit. Rozdíl mezi domovem a cizinou je jak v prostoru, tak i v čase. K domovu patří pravidelný chod života. Máme zde čas k odpočinku, zábavě, práci, povinností, ale také k občerstvení a mnoha dalším aktivitám. V domově se setkávají generace, mladí se starými, ale také muži se ženami. Jsme zde nejvíce sami sebou. V domově jsme schopni pohybovat se takzvaně poslepu, protože toto prostředí, na rozdíl od ciziny, důvěrně známe, a proto by nás tu nemělo nic překvapit. Je zřejmé, že věci, které tvoří náš domov, jsou pro nás citovou záležitostí. Není tedy jednoduché se jich zbavit. Například hračky jsou částí našeho dětství, částí nás samých, proto je pro nás těžké je vyhodit. Připomínají nám naše dětství, kdy jsme byli šťastní, byli jsme milováni svými rodiči a neřešili žádné problémy. Nehonili se za prací, ale užívali si naplno pocitu bezpečí a lásky. Domov není jen místem, kde jsme

⁸⁵ PATOČKA, J. Přirozený svět jako filozofický problém. Str. 238

⁸⁶ Tamtéž, str. 86

momentálně fyzicky přítomni. Nejedná se o budovu jako takovou, o dům s pevnými základy. Domov je spíše místem, kam se můžeme vrátet, protože víme, že tam na nás někdo čeká. Domov nám dělají lidé, kteří s námi žijí a tráví čas, ne stěny budovy. Avšak může se také jednoduše stát, že domov ztratíme, že se nám z domova stane cizina. Jednou z příčin je například to, že z něj odejde osoba, která dělala domov domovem. Osoba, se kterou jsme se cítili v bezpečí, která nám dávala lásku a starala se o nás. Takovou osobou je nejvíce matka. Smrt, nebo-li odchod takové osoby, pro nás může znamenat ztrátu domova, ztrácíme to, co domov dělá domovem.

Nikdy také nemáme domovů více. Jde o jakýsi monogamní vztah. A pokud jich máme více, tak je ale nikdy neprožíváme se stejnou intenzitou. Vždy je pro nás jeden základní, nejdůležitější domov. Jde o místo, které je pro nás citovou záležitostí, jedná se o jakýsi střed našeho světa. Domov nás podstatně ovlivňuje v tom, jak později rozumíme celku světa. Díky tomu, že rozumíme věcem v prostředí domova, rozumíme i věcem v okolí. Proto nemůžeme najít v přirozeném světě nic, čemu bychom nerozuměli. Patočka totiž tvrdí, že: „dálava nemá snad ráz naprosté neobeznámenosti, nýbrž je zvláštní modus orientovaného pochopení, a to v kontrastu k domovu. Vždyť svět je celek, z něhož se žádný zjev naprosto nevymyká, a nemůže se v něm nikde vyskytovat radikální nepochopitelnost. Ale dálava a cizota (obojí podstatně patří k sobě) je taková, že na každém kroku je možné překvapení, předměty i lidé se chovají nebo mohou chovat na každém kroku jinak, než jsme zvyklí ze svého domova.“⁸⁷ Domov si sebou neustále nosíme, je obsažen v nás. Domov člověku určitým způsobem otevírá svět. Díky němu světu rozumíme. Proto je pro člověka na prvním místě domov, z něhož teprve poznává a odchází do světa.⁸⁸

Tázání je onou filosofií, která předpokládá zkušenost problematičnosti a záhadnosti. Před tázáním se první pohyb uhýbá a uchyluje se do mýtu.⁸⁹ V prvním pohybu ještě tolik nejde o velké objevování. Člověka zajímá pouze jak žít a přežít, nikoliv však něco vyššího. S tázáním se setkáváme především až ve třetím pohybu.

Je také velmi důležitý vztah mezi prvním a druhým pohybem. První pohyb je podmínkou pohybů ostatních, tedy i pohybu druhého. Ale také naopak je závislý pohyb zakotvení na

⁸⁷ Tamtéž, str. 87

⁸⁸ Tamtéž, str. 85 - 89

⁸⁹ PATOČKA, J. Kacířské eseje o filosofii dějin. Str. 57

druhém. Protože například bez práce matky, nejsme akceptováni. Budování a pečování o domov je doménou druhého pohybu. Jde o zajišťování tepla a útočiště. Právě to je nutnou potřebou prvního pohybu. Proto nejprve musí předcházet potřeba a pak i uskutečnění. Je zřejmé, že tyto jednotlivé pohyby bez sebe nemohou existovat, jeden pohyb je na druhém závislý.

4.2 Druhý pohyb - sebeprosazení

Pohyb sebeprosazení zatlačuje první pohyb do temna. „Služba a vázanost života k sobě jsou mlčenlivý předpoklad druhého pohybu, pohybu reprodukce, sebeprodloužení. Ale tento pohyb si odřiká ukojení, extatičnost, fascinaci tím dosaženým, co je v pohybu zakotvení nezbytným východiskem i cílem.“⁹⁰ Pohyb sebeprodloužení se stará pouze o věci v jejich služebnosti. „V tomto pohybu rozumíme sobě jako tomu, kdo obstarává, kdo dovede, kdo má za úkol, komu náleží jistá funkce a „role“; z těchto možností, jež jsou možnostmi přímo v realizaci, pak padá světlo na obstarávané, na „služby“.“⁹¹ V tomto pohybu si člověk buduje kariéru, postavení ve společnosti. Vyplývá z toho, že díky tomuto pohybu si člověk vytváří svou vlastní podobu. Jedním z jeho hlavních úkolů je obstarávat si prostředky k životu.

Člověk se posouvá z bezpečí zprostředkujícího světa ke světu práce a boje. Člověk získává vládu nad sebou samým zráním a hraním. Člověk již není pouze někým veden, ale stává se čím dál tím víc samostatným. Samostatnost pro něj znamená svět práce a vyrovnávání se s velkým světem. Díky diferencované zkušenosti neseme za sebe zodpovědnost a tím si také uvědomujeme naši konečnost. Tím, že jsme se zmocnili svého těla, můžeme vidět věci z nové stránky.

Neexistují zde předměty jako v pohybu prvním, ale pouze souvislosti. Jedná se o pohyb od přítomnosti k přítomnosti. Tento pohyb sebeprodloužení je světem přirozeně sdíleným. Jde o svět práce či spolupráce. Rozumíme druhým bytostem jako sobě samým. Tento pohyb je pohybem lidské práce. Díky tomuto pohybu se projektujeme do světa, proto nazývá Patočka tento pohyb sebeprojekcí či sebeprodlužováním. Jedná se o prodloužení existence do věcí. V této oblasti především žijeme.

⁹⁰ PATOČKA, J. Přirozený svět jako filozofický problém. Str. 240

⁹¹ Tamtéž, str. 240

Jelikož člověk neustále obstarává své potřeby, je zvěcněn v tomto pohybu. Věci se mu proto objevují v podobě služeb. Tento pohyb redukuje člověka na sociální roli. Člověk si uvědomuje své schopnosti, které praktikuje. Služby fungují kvůli nám, ať již proto, že je potřebujeme, nebo proto, aby mohly fungovat. Pro tento pohyb je charakteristický elán k věcem, který nás ovládá. Díky němu si nejsme sami sebe vědomi a tak si unikáme. Jde o jakýsi instinkt. Okolní svět s námi netvoří jednotu, ale je jakýmsi naším neorganickým tělem.

Pohyb reprodukce navazuje na zakotvení. Tento pohyb se zabývá naší použitelností. Jak jsme použitelní pro ostatní uživatele a oni naopak zase pro nás. Život již pro nás není pouze trvání, ale jsme odkázáni na životní funkce, které musíme mít uspokojeny. Uspokojovat je můžeme buď sami, nebo díky druhým. Jde o vzájemné uspokojování. Nacházíme vzájemnou vazbu k sobě a k věcem. Neustále zasahujeme do vnějšku, abychom si ho upravili ke svým potřebám. Patočka toto upravování a zasahování nazývá primární prací.⁹²

Podoba pohybu sebeprojekce se dělí na práci a boj. „Práce a boj jsou dva podstatně odlišné principy: práce je čelo člověka obrácené k věcem, boj čelo obrácené k lidem jako virtuálně uchváceným nebo uchvatitelům. V praxi se obojí kombinuje: organizace člověka k práci je výsledkem boje a je sama boj.“⁹³ Práce obrací člověka k věcem a boj obrací člověka k lidem.

Tento pohyb organizuje svět, a to jak lidský, tak i okolní. Přesto všechno je zde stále chaos. Neustále se objevuje nezvládnutelnost, která vzniká následkem nepřítomnosti podstatného v největší míře, ale také třeba špatnou organizací a mnoha dalšími. Člověka zajímá jen nahromadění služeb a různých prostředků, jak si život zpestřovat a zkoušet různé možnosti. To má však právě za následek stupňování nepřítomnosti třetího pohybu. V tomto pohybu se nachází tři existenciály. Jde o boj, utrpení a provinilost. Bez nich to nejde, nemůžeme se jich zbavit. Velmi často se stává, že si v tomto pohybu nerozumíme. Jsme jaksi zaslepeni, nerozumíme sami sobě. Tím jak je člověk zahleděný do věcí, často si neuvědomuje třetí pohyb, tedy nějaký celkový smysl jeho života, ale zapomíná také na pohyb první.⁹⁴

⁹² Tamtéž, str. 242

⁹³ Tamtéž, str. 244

⁹⁴ PATOČKA, J. Tělo, společenství, jazyk, svět. Str. 107

Patočka se zmiňuje o všeobecné neindividuované moci, která nám vládne od prvotního okamžiku přijetí. Tuto moc nazývá zemí. My samy sebe vztahujeme k věcem ve světě a tedy také k zemi. Tento pohyb však nekončí naším osamostatněním a vládou nad sebou i světem. Tím, že se existence stává samostatnou, protože již nepotřebuje prostředníka, stupňuje se její oddělenost. Díky této oddělenosti pociťujeme nenaplněnost, kdy se potřebujeme nechat podepřít ve svém bytí, nikoli funkcích. Stále chápeme svou neúplnost a konečnost. Individuace je bytí na světě a vztahování se k němu.

Jak tedy vyplývá z řádků výše uvedených, v tomto pohybu se realizujeme. Hledáme svou životní cestu a začínáme se odlišovat od ostatních. Můžeme se svobodně rozhodnout o svém povolání, svobodně uspokojovat své potřeby atd. Ale právě jen to je náplní druhého pohybu. Neustále pracovat a honit se za penězi, abychom mohli stále dokola uspokojovat své potřeby, které se navyšují. Tento pohyb doprovází stereotyp pracování a následného uspokojování svých tužeb. To může mít později za následek nespokojenost, když si člověk uvědomí, že ho neustálé prázdné honění za ničím vlastně již neuspokojuje. Pak se člověk začne blížit k pohybu třetímu. Kdy má nutkání hledat něco vyššího, něco, co mu dá v životě nějaký smysl.

Je zřejmé, že člověk se během svého života ocitá v prvních dvou pohybech, kterými si projde. Zde však většina lidí skončí. Někteří lidé si možnost třetího pohybu ani neuvědomují, jiní sice ano, ale jen málo z nich do třetího pohybu nahlédne.

4.3 Třetí pohyb – pohyb průlomu či vlastního sebepochopení

Třetí pohyb je budoucnost. Jedná se o pohyb průlomu či vlastního sebepochopení, nebo také o pohyb v pravdě a k pravdě. Tento pohyb je ze všech nejdůležitější a lidsky nejvýznamnější. Také první dva pohyby vyvažuje a udává ostatním pohybům celkový smysl.

V tomto pohybu nejde o setkání s cizím jsoucím, ale o setkání s vlastním jsoucím. „V posledním z pohybů, vlastním pohybu existence běží o to, abych se viděl v nejvlastnější lidské podstatě a možnosti – ve svém pozemšťanství, které je zároveň vztah k bytí a k univerzu. Neběží nyní o to, setkat se v životě s něčím, co svým chováním otevřeným

pro jsoucno můžeme odhalit, nýbrž o to, nedat si těmito jednotlivými možnostmi a jejich návalem zakrýt toto základní – možnost vyrovnat se s tím, že právě i v celku jsme touto možností rozptýlit se do jednotlivého a ztratit se v něm nebo najít a realizovat se ve své vlastní lidské povaze.⁹⁵ Tento pohyb objevuje dimenzi, která není dána a přece tento svět podstatně podmiňuje. Dává mu smysl.

Tento pohyb překonává oba předcházející a také k nim stojí v protikladu. Avšak právě tento pohyb udává celkový smysl. V prvním a druhém pohybu není život v celku. Objevují se nám chvíle, kdy jsme šťastní a naopak nešťastní. Tento život je jaksi rozkouskovaný, jedná se o sérii chvil. Až třetí pohyb nás nějakým způsobem poutá. Můžeme říci, že tento pohyb je doménou svobody. Myslím si však, že třetí pohyb je v jisté míře nějakým způsobem nižšími pohyby ovlivňován, ale je pravda, že lidská svoboda nemůže být bez účasti tohoto třetího pohybu.

Do tohoto třetího pohybu patří péče o duši. Jak jsem již dříve zmínila, patří sem především ono tážení.

„V prvních (dvou) životních pohybech jsem povahou života, jeho univerzalitou, jeho vztahem k bytí upoután k jednotlivé činnosti, ke konání životních funkcí, ke vztahu k jsoucímu, tj. jednotlivému. V třetím pohybu se ukazuje, že se mohu otevřít pro bytí ještě jinak, že mohu modifikovat tuto vazbu k jednotlivému, proměnit vlastní vztah k univerzu. Tato proměna jde přitom ruku v ruce s proměnou vazeb k vlastnímu životu.“⁹⁶ V tomto pohybu potkáváme sebe sama ve vztahu k souhrnu světa. Souhrnem světa nemyslí Patočka nic reálného, cosi třetího, co je podstatně od jsoucen odlišeno. Ale tento svět ukazuje jaké věci jsou. Svět je prostředím, kde se mohu s věcmi setkat. Patočkovi jde o život v pravdě, který má výchova příležitost nabídnout.

První dva pohyby zakládají šance na uskutečnění třetího.⁹⁷ Abychom mohli dosáhnout třetího pohybu, nemůžeme ani první či druhý pohyb přeskočit. Postupujeme po schodišti směrem vzhůru a záleží jen na nás, jestli zůstaneme stát na schodě druhém, či jestli se pokusíme dostat až na schod třetí.

⁹⁵ PATOČKA, J. Přirozený svět jako filozofický problém. Str. 245

⁹⁶ SCHALLER, K. Pedagogika v životě a díle Jana Patočky. In Jan Patočka, české dějiny a Evropa. Str. 81

⁹⁷ Tamtéž str. 81

Patočka ve svém díle *Intelektuál nebo duchovní člověk* popisuje dva druhy lidí. Jeden z nich dosáhne onoho třetího pohybu. Jde o duchovního člověka. Intelektuál zůstane pouze u pohybu druhého. Duchovního člověka Patočka dále pojmenovává jako filosofa. Intelektuál je pro něho naopak sofistou nebo přizpůsobivcem. Oba dělají prakticky totéž, ale není to stejné. Pro duchovního člověka je svět problematický. Zabývá se negativními zkušenostmi a jinou problematikou. Pro Patočku jsou intelektuálové jakési zaměstnání. Hovoří o nich jako o stínech duchovního člověka. Nejdříve byli duchovní lidé a teprve potom se mohli vyskytovat intelektuálové, kteří se pokoušeli duchovního člověka napodobovat, ale nikdy se jim to nepodařilo.

„Duchovní člověk a jeho nezbytná političnost – nepolitická političnost – se nutně rozchází s nihilistickými společnostmi – právě tím, že hledá, že se neztotožňuje a nepřizpůsobuje, nýbrž je na cestě.“⁹⁸ „Sofisté naproti tomu apoliticky stojí a předstírají, že hájí zájmy umění, literatury, vědy či filosofie.“⁹⁹ Zde se nachází zásadní rozdíl mezi duchovním člověkem a intelektuálem, který se spokojí s tím, co jest. Duchovní člověk však nikoliv, ten si bude neustále klást nové otázky a snažit se na ně odpovědět.¹⁰⁰

⁹⁸ PINC, Z. V zápase mezi Kristem a Antikristem. In Jan Patočka, české dějiny a Evropa: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.-2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou. 1. vyd. Semily: Z Českého ráje a Podkrkonoší, 2007. ISBN 978-80-86254-16-6. Str. 123

⁹⁹ Tamtéž, str. 123

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 115 – 123.

5 Závěr

Svou bakalářskou práci jsem zaměřila na problematiku filosofie výchovy podle filosofa Jana Patočky. K jejímu zpracování pro mne bylo zásadní Patočkovo dílo *Filosofie výchovy*. Toto dílo Patočka rozdělil na čtyři hlavní témata. Prvním byla podstata výchovy a význam filosofie pro výchovu, dále pak určení možností a mezí výchovy, popis kulturně výchovných idejí, a nakonec zpracování kulturně výchovné ideologie. Pro Patočka je filosofie nepostradatelnou součástí výchovy. On přímo tvrdí, že filosofie je výchova. Tím, že člověk filosofuje, neustále se táže po různé problematice, se vlastně vzdělává. Výchova člověka formuje a člověk takovou formací nabývá pevného stavu. Vzdělávání člověka Patočka označuje za duševní pohyb, díky kterému se člověk neustále vyvíjí. Následkem výchovy se člověku otevírá svět, jeho život se stává pestrým, někdy i zajímavějším. Nejdůležitější pro výchovu je, aby se člověk stal samostatným, aby byl sám sebou a vybudoval si svůj vlastní originální život. Aby se nestalo to, že bude pouze pasivně přebírat poznatky. Tato cesta životem musí být samozřejmě v souladu se společností, a proto vychovatel vymezuje vychovanci jisté dráhy. Proto se Patočka také věnuje vztahu mezi vychovatelem a vychovancem. Vychovatel předává vychovanci znalosti, tím ho doprovází na cestě poznání světa. Také ale tvrdí, že jde o působení oboustranné. Znamená to tedy, že i vychovatel se od vychovance neustále učí něčemu novému, nepoznanému.

V další části práce jsem se zabývala tím, že se člověk vzdělává a současně pečuje o svou duši. V pojetí péče o duši vychází Patočka především z Platónova pojetí duše, ale je ovlivněn i Sókratem, který pečoval o duši neustálým tázáním, tedy jakousi dialogickou metodou. Tím, že člověk myslí, formuje se, neustále se posouvá blíže k cíli. Cílem je pro něho dosažení dobrého, proto při pečování o duši jde o neustálé zkoumání toho, co je dobré. Pečování o duši je však nekonečný pohyb a cíl tedy znamená, že člověk stále setrvává. Cíle dosáhneme jen v podobě cesty.

Když Patočka mluví o pohybu, rozděluje také tři životní pohyby lidské existence. Tyto pohyby jsou na sobě závislé a znamená to, že nejde jeden pohyb bez druhého. Člověk začíná prvním pohybem, tzv. pohybem zakotvení, kdy je však člověk závislý na pomoci a bezpečí od druhých. Ve druhém pohybu se člověk prosazuje, buduje si své postavení atd. Jde o pohyb sebeprosazení. Je to pohyb práce a boje, kdy si člověk

zajišťuje prostředky k životu. Třetí pohyb udává ostatním smysl, kdy jde o sebepochopení nebo také pohyb v pravdě. Tohoto třetího stádia však již nedosáhne každý, jako u prvních dvou, neboť třetího pohybu dosahují pouze duchovní lidé neboli filosofové. Ti vidí svět neustále problematický, a proto se o něj neustále zajímají.

Patočka chápe vzdělání jako životní pohyb, kdy se člověk neustále vyvíjí a mění. Výchova nám zase udává celkový smysl života a díky ní svou cestu životem hledáme a utváříme se s ohledem ke svému společenství. Cílem Patočkovi výchovy je probudit jedince k samočinnosti, k tomu, aby si vytvořil svůj vlastní originální život, protože u Patočkovy výchovy nejde pouze o přebírání poznatků od vychovatele. Člověk se má neustále vychovávat, čímž se pro něho otevírá úplně jiný svět a tím se pro něho stává život mnohem zajímavější a pestřejší.

6 Použitá literatura

- 1) CAJTHAML, M. Evropa a péče o duši: Patočkovy pojetí duchovních základů Evropy. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2010. ISBN 978-80-7298-433-6.
- 2) HUSSERL, E. Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie: Úvod do fenomenologické filozofie. 2. vyd. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-061-7.
- 3) KRATOCHVÍL, Z. Výchova, zřejmost, vědomí. 1. vyd. Praha: Hermann a synové, 1995. ISBN neuvedeno.
- 4) KUČEROVÁ, S. Člověk, hodnoty, výchova. Kapitoly z filosofie výchovy. 1. vyd. Prešov: ManaCon, 1996. ISBN 80-85668-34-3.
- 5) PALOUŠ, R. Čas výchovy. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25415-2.
- 6) PALOUŠ, R. K filosofii výchovy. Východiska fundamentální agogiky. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25390-3.
- 7) Jan Patočka, české dějiny a Evropa: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.-2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou. Semily: Z Českého ráje a Podkrkonoší, 2007. ISBN 978-80-86254-16-6.
- 8) PATOČKA, J. Filosofie výchovy. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 1997. ISSN 0862-4461.
- 9) PATOČKA, J. Kacířské eseje o filosofii dějin. 3. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN 978-80-7298-275-2.
- 10) PATOČKA, J. Péče o duši 2: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. ISBN 80-86005-91-7.
- 11) PATOČKA, J. Přirozený svět jako filozofický problém. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6.
- 12) PATOČKA, J. Sókratés: Přednášky z antické filosofie. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-24383-0.
- 13) PATOČKA, J. Tělo, společenství, jazyk, svět. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH, 1995. ISBN 80-85241-90-0.
- 14) STARK, S. Kapitoly z filosofie výchovy. 1. vyd. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. ISBN 80-86473-56-2.
- 15) SYROVÁTKA, J. Kapitoly z filosofie výchovy. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita, 1995. ISBN 80-7083-153-7.